

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΒ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 163 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1999 • ΕΛΟΥΑ - ΤΙΣΡΙ 5760

Τάφοι χωρίς σταυρούς

Του Π. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

H

Αρχιεραβινεία Θεσσαλονίκης α-
νακονοί:

Πέντε ονόματα.

Γαβριέλ Σαμουέλ Ματαράσ-
σο.

Ιακώβ Μωυσή Παλάτσι.

Πέπτο Μπενβενίστε Ασασέλ.

Ηλία Αβραάμ Ματαλών.

Για πρώτη φορά τ' ακούτε. Δεν πρόκειται -σας το υπό-
σχομαι- να τα ξανακούσετε. Θα μεταφερθούν κι αυ-
τοί νοερά στον τάφο με την επιγραφή «Άγνωστος
Στρατιώτης». Για την Ελληνική πατρίδα έπεσαν
μαχόμενοι στον Γράμμο. Η Αρχιεραβινεία επέλεξε
προχθές το μνημιόσυνό τους. Υπέρτατο καθήκον
και στους Εβραίους απέναντι των νεκρών τους η
τέλεσι μνημιόσυνου. Ασφαβιά λέγεται στην Εβραϊκή.
Στους οικείους ανήκει η υποχρέωση της απονομής
των μεταθανάτιων τιμών. Αλλά που να βρεθούν οι
οικείοι; Τους έγραψαν τα Γερμανικά κρεματόρια. Είνε
τόσο δύσκολο στους Εβραίους που επέζησαν να
σας παρουσιάσουν σε συγγενή τους. Από τη φρίκη
της ομηρείας -μου γράφει από τη Θεσσαλονίκη ο
ποιητής κ. Ζωγραφάκης- πέρασαν και οι πέντε νε-
κροί του Γράμμου. Και είχαν γνωρίσει πριν απ' αυ-
τήν την περιπέτεια του Ελληνοϊταλικού. Πόλεμος,
ομηρεία, κρεματόριο των συγγενών, νέος πόλεμος.
Πορεία πάνω σε ουπούλα... Η πορεία του Ισραήλ.
Στις ελληνικές κορφές λενταίνονται τώρα τα κόκ-
καλα των πολεμιστών, χωρίς ούτε του Ναζωραίου,
ούτε του Μωυσή το σύμβολο να παραστέκη τους
τάφους των. Ελάχιστες εκατοντάδες απέμειναν α-
πό τις μυριάδες των Εβραίων της Ελλάδος και οι ε-
λάχιστοι όμως αυτοί καταβάλλουν την αναλογία
τους στο φόρο του αίματος. Νεκροί στην υπηρεσία
της χώρας.

Δεν είναι οι πρώτοι. Θυμούνται στον πόλεμο του 40 τον
Εβραίο εκείνο συνταγματάρχη που είχε γίνει θρύ-
λος. «Εις τόνομα του Χριστού» καλούσε ο Εβραίος
αξιωματικός τους Χριστιανούς στρατιώτες του να
πολεμήσουν. Έπεσε πολεμώντας ο ίδιος με τόνομα
της Ελλάδος στο στόμα.

Ούτε οι πρώτοι, ούτε οι τελευταίοι. Δεκάδες πέφτουν
κάθε μέρα. Οχτώ χρόνια τώρα ο Μινώταυρος δε
χορταίνει να καταβροχθίζει τις πιό τρυφερές ελλη-

νικές σάρκες. Το «έπεσε υπέρ πατρίδος» έγινε ο
πρόλογος και ο επίλογος της κάθε μέρας μας. Αν ό-
μως δίνουμε μια ιδιαίτερη θέσι στους Εβραίους εί-
ναι γιατί εκτελούν το καθήκον τους με όση προσή-
λωσι και εκείνοι που αισθάνονται ελληνική την κα-
ταγωγή. Κάποτε μάλιστα ξεπερνούν μεριζούς απ'
αυτούς στην επίγνωσι των υποχρεώσεών τους. Πέ-
φτουν οι Εβραίοι για την ελληνική ιδέα τη στιγμή
που άλλοι Έλληνες, παιδιά της «ηγέτιδος τάξεως»
κατά προτίμησι, βολεύονται στην ασφάλεια των
γραφείων ή εξοικονομούν το διαβατήριο που τους
ανοίγει την έξοδο κινδύνου.

Στους Εβραίους αυτούς, που ακολούθησαν την κακή
μοίρα του Έθνους, νόμισα ότι ωφείλαμε δυό λόγια.
Μια ιδιαίτερη θέσι στα βασίλεια του θανάτου, ό-
που τώρα πλανώνται μαζί με τους άλλους νεκρούς
του πολέμου.

Η διπλωματία μας ίσως νάχη τη στιγμή αυτή τους νέ-
ους προσανατολισμούς της. Σε αντίθεσι με τον
Ισραήλ, προς τα φεσφορά στίφη της Μέσης Ανα-
τολής και της Μαύρης Ηπείρου, λένε ότι στρέφει
τις προτιμήσεις της. Αλλά εμείς δεν κάνουμε ούτε
πολιτική, ούτε διπλωματία. Αίσθημα κάνουμε. Το
«Ασκαβά» τελούμε εις μνήμην των πέντε ταλαιπω-
ρημένων παλληκαριών, που δεν πρόφτασαν να
δουν απο τη ζωή παρά τους καπνούς και τις φλό-
γες της. Στους καπνούς και στις φλόγες παρέδω-
σαν τα νειάτα τους υπηρετώντας την ελληνική πα-
τρίδα. Τους οφείλουμε λίγα φύλλα φθινοπώρου
πάνω στον τάφο τους. Ενός λεπτού σιγή. Μιά δέσισι
στο Θεό των Πατέρων τους για να τους χαρίση, νε-
κρούς, τη γαλήνη, που φειδωλεύθηκε να τους δώσει
στα λίγα χρόνια της πολυτάραχης ζωής τους.

[Ο Παύλος Παλαιολόγος (1895-1984) υπήρξε επι δεκαε-
τίες ο κορυφαίος χρονογράφος του ελληνικού Έθνους. Από το
1936 μέχρι το θάνατό του έγραφε καθημερινά το χρονογρά-
φημα στο «Βήμα». Εκλογή χρονογραφημάτων του έχει εκδο-
θεί σε τόμους. Άλλα έργα του: «Πρώτες πενήντες», «Εφημερί-
δες», «Στο περιθώριο της ζωής», «Και διηγώντας τα...»,
«Άπτερη Νίκη». Επίσης έγραψε θεατρικά έργα και ταξιδιωτι-
κές εντυπώσεις (έλαβε και το α' κρατικό βραβείο ταξιδιωτι-
κών εντυπώσεων). Το παραπάνω κείμενο αποτελεί απόσπα-
σμα από χρονογράφημά του στο «Ελευθέρον Βήμα», στις
9.10.1948].

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: «Όταν το κρεματόριο σταμάτησε να δουλεύει, οι άγγελοι, που περίμεναν με υπομονή χρόνων χωρίς να επέμ-
βουν ούτε τόσο δα στο χαλασμό, αντίκρισαν πάνω στο σκουρόχρωμο πολύτο ένα φουστανάκι από λευκό κάμποτο, άθικτο. Ακόμα κι όταν
26 μπουμπουκία τριανταφυλλιάς σε χρώμα κόκκινο, άσπρο, κίτρινο πετάχτηκαν και σφήνωσαν απάνω του, αυτοί δεν έκαναν τίποτα».
Έργο μικτής τεχνικής της **Αρτεμης Αλκαλάη** από την προσωπική της έκθεση του 1999, στην Αθήνα, με θέμα «... Μνήμη...»

Χάρτης θεάτρων επιχειρήσεων
Αποσπασματος Φριζή και Ταγματός
Κονίτσης από 16 Νοεμβρίου έως 5
Δεκεμβρίου 1940 στην περιοχή Αώου, από την
Κονίτσα έως την Πρέμετη (τον ποταμόν
παρουσιάζονται μέχρι και της Κλεισούρας).
(Αποσπασμα από χάρτη αρχικής κλίμακας
1:200.000, εμφανιζόμενη γραμμή και
γεωμετρικός σε χιλιόμετρα και βήματα (15 χλμ.
= 20.000 βήμ.), προφανώς στρατιωτικής
εκδόσης χωρίς χρονολογία και μονες ενδείξεις
επί κεφαλής μιν «ΚΟΡΥΤΣΑ -
ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΝ - ΠΕΑΝΝΙΝΑ», παρὰ
ποδας δε «ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ» και την
αναγνώρισα κλίμακα - Α.Π.).

ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΟΥ '40

(Αναμνήσεις από τη δράση του Συνταγματάρχη Μορδοχαίου Φριζή)

Του κ. ΓΙΩΡΓΗ Σ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ο Μορδοχαίος Φριζής, Αντισυνταγματάρχης, ήρθε στο Βουρσοχώρι στις 2 Νοεμβρίου του '40, ημέρα Σάββατο, ώρα περίπου 2 το μεσημέρι. Ήρθε στο Βουρσοχώρι και ανέλαβε αμέσως το συρροτηθέν την ίδια περίπου ώρα του ερχομού του «Απόσπασμα Αώου», όπως ονομάστηκε. Αυτό συρροτήθηκε από το Τάγμα Κονίτσης, Διοικητής Ν. Γύρας, επίσης όπως ο Φριζής Χαλκιδεύς, και το II/5 Τάγμα Τριζάων συν Ουλαμός Πυροβολικού των 105, δύο πυροβόλα λυόμενα «Σβαντεντ-Δαγκλ», που μεταφέρονταν φορτωμένα σε επιλεγμένα, γερά και σωματερά μουλάρια· επίσης και 2 (δύο) σωλήνες όλμων «Μπραντ» των 81 χιλιοστών. Κάλεσε σε σύσκεψη τον Γύρα της Κονίτσης και τον Παπαφασουλίου των Τριζάων στο Κοινοτικό Γραφείο της Κοινότητας Βουρσοχωρίου, όπου και είχε εγκατασταθεί.

Κατατοπίστηκε από το χάρτη, ήταν άριστος στην «ανάγνωση» του χάρτου, πήρε και τους 2 Ταγματάρχες και τον επιτελή του Γιάννη Ματσάγγα, δάσκαλο από την Ζίτσα, έφεδρο Υπολοχαγό, τον επιτελή του Ταγματός Κονίτσης έφεδρο Ανθυπολοχαγό Δημήτριο Μπιτζακίδη, γεωπόνο, αλλά και εμένα, που ήξενα ακριβώς τις θέσεις των Λόχων, των Διμοιριών, των Ομάδων, και πήγε στη θέση «Κονάστα». Εκεί, κοιτώντας, μια στον χάρτη, μια στην γύρω περιοχή, κατατοπίστηκε ικανοποιημένος πλέον· οι ενέργειες των δύο Ταγματάρχων ήταν επιβεβλημένες.

Ήταν δε ο Φριζής πραγματικός στρατιώτης· κοιμόταν στο Κοινοτικό Κατάστημα (γραφείο) σ' ένα κρεβάτι εκστρατείας. Ήταν εξαιρετικά λιτοδίαιτος και έτρωγε από το συσσίτιο της Ομάδος που είχε μαζί του· πάντοτε όμως

καλομαγειρεμένο το φαγητό, από τον καλό μαγειρά της Ομάδος.

Όταν διατάχθηκε από την VIII Μεραρχία, στην οποία είχε υπαχθεί το Απόσπασμα Αώου, να διεκπεραιωθεί βορείως του Αώου, με προώθηση και δύο Λόχων, πρώτος αυτός πέρασε τον Αώο· και ακολουθήσε ο Γύρας και το επιτελείο του Γύρα (Ταγματός Κονίτσης), ο Παπαφασουλίου και αυτός πέρασε το ποτάμι από τον πόρο των Παδών με όλο του το Τάγμα.

Προτού φτάσουμε στο Παλιοσέλι, μπροστά ο Φριζής στο αλόγιο του, ακροβολίστηκε όλο το τμήμα, γιατί οι μάχες στο Παλιοσέλι συνεχίζονταν. Μπροστά ο Φριζής.

Μπήκαμε στο Παλιοσέλι, εγκαταστάθηκε σε αίθουσα του Σχολείου με το επιτελείο του· και από εκεί διηγήθηκε τις επιχειρήσεις του Αποσπασματος. Εν τω μεταξύ το Απόσπασμα Αώου είχε υπαχθεί στη Μεραρχία Ιππικών Στανωτά. Μπήκαμε στην Αλβανία, ο Φριζής μπορεί να πω βρωσκόταν πάντοτε σχεδόν στη ζώνη επαφής και πάντοτε ορμητικός· «Εμπρός!» ήταν το σύνθημά του. Περισσότερο λογάριζε το νικηφόρο αποτέλεσμα κάθε ενέργειας και λιγότερο τυχόν απώλειες. Κι ήρθε έτσι η τραγική στιγμή που πλήρωσε αυτό το αγέρωχον, αυτό το παρατόλιον.

Καθόμασταν με τον Κώστα Λαζαρίδη, δικηγόρο, στην κορινή του νυχμάτος που υπέρκειται τον χωριών Τρεμιστ [Tremisti] στις πλαγές της δεξιάς όχθης του Αώου, στο ύψος σχεδόν της γέφυρας [Πρεμετής]*, ανατιναγμένης από τους υποχωρούντες Ιταλούς. Και παρακολούθησα με τον Κώστα Λαζαρίδη μια σφοδρώτατη μάχη επί της οροσειράς της Μερότης του αποσπασματος Δημοκρατικού

Πάμε τους Ιταλούς; οπότε βλέπουμε από τη μεριά της Τρέ-
μπεσσίνας-Κλεισούρας 4 βαριά αεροπλάνα Ιταλικά, εμείς
δεν είχαμε τέτοια. Πλησιάζουν ριζχνοντας βόμβες. Η μία έ-
σκασε δίπλα μας, ούτε 50-100 μέτρα μακριά μας. Και να ο
Υπασιπότης τον δικού μας Τάγματος (Κονίτσης) Χρη-
στος Χρήστου, έφειδρος Ανθυπολοχαγός εκ μονιμων, από
την Πρέβεζα, λαχανιασμένος, φοβισμένος, κατακίτρινος. -
«Παιδιά, πούναι ο Διοικητής; σκοτώθηκε ο Φοιζής!!» Τρέ-
χουμε προς τον Διοικητή κ. Γιγ'α· τον λέμε το τραγικό
συμβάν· γυρίζουμε όλοι. Γιγ'ας, Χρήστου, Λαζαρίδης κι
εγώ και πηγαίνουμε στον τόπο που σκοτώθηκε ο αεί-
μνηστος Φοιζής. Όλοι βαρύντα στενοχωρημένοι· ιδι-
αιτέρως ο Υπασιπότης τον Γιάννης Ματσάργας. Τι να
ιδής· όλο το κούρψωμα, κοιλιά, στήθος του αιμινήστου
Φοιζή συμπαραλιασμένα. Γιατί όπως ήταν καβάλα, δεν
κατέβηκε, όπως έκαναν όλοι όσοι τον συνόδευαν έφιπ-
ποι. Αυτός, όπως μας είπαν, παρά το ότι μόλις είδαν
τα αεροπλάνα του είπαν: «Κατεβήτε κ. Διοικητά», τους
απάντησε: «Δεν τους κάνω την τιμή να κατεβώ» και η
βόμβα έπεσε ακριβώς δίπλα του στο δεξιό μέρος. Το έ-
δαφος ήταν επικλινέστατο κι έτσι του συμπαράλιασε
στήθος και κοιλιά. Το άλογο, το κόκκινο άλογο απ' την
Αναγνωστοπούλειο Σχολή Κονίτσης, ξαπλωμένο, πε-
σμένο κάτω από τα αέρια της βόμβας, ανάπνιε ακόμα,
όμως δεν είχε χτυπηθεί άμεσα από τα θραύσματα της.
Πόσα παράξενα δεν συμβαίνουν σε τέτοιες περιπτώ-
σεις! Το σκοτώσαμε γ'ια να μην υποφέρει!

Ήρθαν αμέσως οι τραυματιοφορείς, ένας γιατρός. Τον πήραν τον αιμώδη στο Φοιζή. Τον κατέβασαν κάτω στο χωριό. Στο ανατολικό άκρο του χωριού Τεχνίσιτ είναι μια αλάνη· εκεί ήταν τα μεταγωγικά του Τάγματος Τριζάλων, που εσχόπευαν οι Ιταλοί αεροπόροι, αλλά μία βόμβα τους ξέφυγε· ήταν η μοιραία, που απ' το εργοστάσιο της κατασκευής της έγραφε το όνομα «Φοιζής».

Στην άκρη της αλάνας αυτής είναι αιωνόβιοι δένες. Εκεί ύστερα από 2-3 ώρες, αφού έγιναν τα σχετικά τηλεγραφήματα-αναφορές κτλ., θάρηξε με όλες τις τιμές, χωρίς ιερέα, με τιμητικό απόσπασμα με επικεφαλής Υπολοχαγό. Και τώρα αν πάω, πιστεύω ότι θα εντοπίσω ακριβώς όλα τα ποσά αναφερόμενα και το σημείο του τάφου.

Τέλος προσθέτω και ένα μικρό επεισόδιο που δείχνει μια πτυχή ακόμα του ήθους του Φριζή: Χειρουργός αποστεινείται από την πόρτα της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου στο Βουρσοχώρι, στον Αρχίατρο στην επάνω πλατεία: «Στείλε μας γάζες, επιδέσμους κ. Αρχίατρε, Χειρουργούμε επειγόντως δύο Ιταλούς αξιωματικούς». Ο Αρχίατρος: «Ούτε μία γάζα για τα σκηνιά, τους αλήτες». Ήμουν στο Κοινοτικό Γραφείο, γραφείο και του Φριζή. Ακούει ο αειμνηστος Φριζής, βγαίνει έξω από το Γραφείο, φωνάζει τον Αρχίατρο μέσα στο Γραφείο, έφηνε αμέσως, και τον έκανε σε επιτακτικό τόνο συστάσεις να κοιτάξει και τους αιχμαλώτους τραυματίες, επί λέξει, όπως, όπως τα άκουσα: «Τους γέννησε κι αυτούς μάνα, έχουν γυναίκες, αδελφια, παιδιά, κ. Αρχίατρε». Τσιμουδιά ο Αρχίατρος. Χαϊρέτσης προσο-

γή και βγήκε ο Αρχίατρος. - Αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυς.

* [Ο συγγραφέας στο αρχικό του χειρόγραφο έγραψε ότι καθόταν απέναντι της «γέφυρας Πετράνη». Ωστόσο δεν μπορεί παρά να πρόκειται για τη γέφυρα της Πορμετι, ανατιναγμένη και αυτή από τους υποχωρούμενους Ιταλούς τις πρώινες ώρες της 3 Δεκεμβρίου 1940, την ίδια μέρα, ώρα 10, που κατελήφθη η Πορμετι (βλ. Ιστορία Γ.Ε.Σ. Η Ελληνική Αντεπίθεση (1996), σελ. 120 §128). Η γέφυρα της Πετράνης (όπως και της Πορμετι) βρισκόταν στον Αώο, προς τα α- νάντη του ως προς την Πορμετι, στα νοτιο-ανατολικά της σχεδόν 6 χιλιομέτρων (βλ. χάρτες Ειχ. 11 και Ειχ. 14). Είχε δε ήδη καταληφθεί η Πετράνη μεταξύ 27 και 29 Νοεμβρίου (βλ. Ειχ. 11). Ενώ το χωριό «Τρεμιστό» βρίσκεται πέραν, προς τα βορειοδυτικά της Πορμετι πε- ρισσότερο 6 χλμ. και σημειώνεται ως «Tremisti» μόνο στο χάρτη Ειχ. 14, πρέπει δε αυτό να κατελήφθη περί την 29 Νοεμβρίου (ισοβλ. ειχ. 14 σε συνδυασμό με Ειχ. 11).

Ο θάνατος και η αποθέωση του υπέροχου Μαρδοχαίου Φυζή εναντίον την [Πέμπτην, περί την 13η ώρα] 5 Δεκεμβρίου 1940 (Ιστορία Γ.Ε.Σ., όπως παραπάνω, σελ. 122 §130). Το ότι διαδοχικότητα στο χωρίο «Τερχιότ» αναφέρεται και στην Έκθεση Ν. Γύρα (περιοδικό «Ηπειρωτική Εταιρεία», τχ. 219 (Δεκ. 1994), σσ. 594-595 ως «Τερχιόσι» (και κατά τυπογραφικό λάθος δις ως «Τερνισι»), καθώς και στη δημοσιευμένη μορφή αποσπασμάτων του ημερολογίου του Ανθυπάρχου Νιζ. Γ. Ζιέρου «Από το 3ο Συντάγμα Ιππικού Σεράφου στον Πόλεμο τον '40-41» (στο ως άνω περιοδικό «Ηπειρωτική Εταιρεία» τχ 217 (Οκτ. 1994), σσ 502-503 ως «Τερχιόσι»). Επίσης οι ίδιοι, οι δύο τελευταίοι, αναφέρουν ως τόπο γέννης τον ήρωα Μ. Φυζή θέση κάτω από βελανιδιά στο ίδιο χωριό, όπως και ο συγγραφέας μας.

Τέλος η ανώνυμη του Γ. Οικονόμου ότι την ώρα και ημέρα εκείνη γινόνταν μάχη απέναντί τους, πέρα από τον Αώο, στην αριστερή του όχθη, επί της οροσειράς της Μερόπης [πιο γνωστής ως η «Νεμέστας», που εκεί στη βόρεια επέκτασή της έχει και το ιδιαίτερο όνομα «Ντεμπέλαι», βλ. χάρτες Εις. 14 και 11], μάχη από το Αλσόπαμα [του Αντισυνταγματάρχου Ιωάννου] Δημοκωστούλα Βερβαιόντα από την Ιστορία του Γ.Ε.Σ. (Η Ελληνική Αντιπύθεις (1996) σελ. 122 §130), που πραγματοποιείτο εκεί απέναντί, πέρα από την Ρεπταζα, την οποία είχε καταλάβει την προηγούμενη ημέρα, 4η Δεκεμβρίου (βλ. Ιστορία Γ.Ε.Σ., ό.π. ίδια σελίδα και χάρτη εδώ Εις. 11). Ο συγγραφέας επί πλέον μου είχε *παιωότερα* αναφέρει: α) ότι το *αίολο* του Φορζής το είχε ο ίδιος διαλέξει ανάμεσα σε δύο της Αναγνωστοπούλειου Σχολής όταν αναεταλέφην την Κόνιτσα, και μετά το ζήτησε και ο πήρε ο Φορζής· είχε δε χρώμα κόκκινο και όχι άσπρο, β) Αντί της της κρηφίας του Φορζή σημειώνει η μη συμμετοχή χουστιαίνου ιερέα· και γ) Προσθέτει ότι την περίφημη φράση του Φορζή προς τους στρατιώτες του «Ο Χριστός μαζί μας!» δεν την ακουσε ποτέ και ήταν τόσο συχνά διπλά του. Υπογραμμίζεται ωστόσο ότι η ιαχή αυτή έχει καταγραφεί στη βιβλιογραφία του πολέμου πριν τελειώσει ο πρώτος μήνας του: μετέδωσε από το Μέτωπον Ηλείου στις 22 Νοεμβρίου ως πολεμικός ανταποκριτής ο Παύλος Παλαιολόγος (βλ. «Ελευθερον Βήμα», έτος ΙΘ' φ. 6607 Σαββατον 23 Νοεμβρ. 1940, σελ. 1) «Εξαιρείται ο ηρωισμός Εβραίων ταγματάρχου [!· έτσι ανώνυμα] του στρατού μας, ο οποίος οδηγών τους άνδρας του εις την νίκην με την κραυγήν «Ο Χριστός μαζί μας» ανήλθεν εις τον Σιμόλ·α και υπερεκτάλλερος τους Ιταλούς εις την Κόνιτσαν, όπου απέκοψε την υποχώρησίν των». Γράφτηκε την ημέρα κατάληψης της Κορυτσάς ανασκοπώντας τους ουντελειότες της νίκης. Άραγε η ανταπόκριση αυτή δεν έπαιξε κάποιο ρόλο στην παρατήρα ανάπτυξη του ηθικού του λαού·α και της ορμής των στρατιωτών;·!-Α.Π.]

[Ο Γιώργης Σ. Οικονόμου, Δοσκαλός, Μαχητής του Ανξαρτήτου Τμήματος Κονίτσης κατά τον πόλεμο 1940-1941, σε μεγάλη ηλικία δημοσίευσε τις αναμνήσεις του από τον πόλεμο. Από το βιβλίο του με τίτλο «Μνήμες και Μνημόσυνα του '40» (Ιωάννινα, 1997), σελ. 53 κ.ε. αναδημοσιεύεται το παρακάτω κείμενο.]

Αναπαράσταση λοντήρος του ναού
του Σολομώντος

Εβραϊκή Αρχαιολογία

Του Καθηγητού ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Μ. ΒΕΛΛΑ

1. Έννοια της Εβραϊκής Αρχαιολογίας

Η λέξις «αρχαιολογία», εκ του λέγω και αρχαίος συντεθειμένη, εισαχθείσα εις πλείστας όσας γλώσσας, σημαίνει κατ' αρχάς τον λόγον γενικώς περί του αρχαίου κόσμου, πάσαν γνώσιν, ην ηδύναντο οι άνθρωποι να έχουν περί του αρχαιότερου κόσμου. Υπό το ευρύ τούτο περιεχόμενον εμφανίζεται η λέξις, καθοριζομένη το πρώτον παρά Πλάτωνι εν τω συγγράμματι αυτού «Ιππίας ο Μείζων 285D»: «Περί των γενών, ω Σώκρατες, των τε ηρώων και των ανθρώπων και των κατοικήσεων, ως το αρχαίον εκτίσθησαν αι πόλεις, και συλλήβδην πάσης της αρχαιολογίας ηδιστα ακροώνται». Υπό την αυτήν γενικήν έννοιαν απαντά η αρχαιολογία και παρά Διοδώρω τω Σικελιώτη (1ος π.Χ. αιών) εν τη «Βιβλιοθήκη τη Ιστορική 1, 4»: «Των γαρ βιβλίων ημίν εξ μεν αι πρώται περιέχουσιν τας πρό των Τρωικών πράξεις και μυθολογίας, και τούτων αι μεν προηγούμεναι τρεις τας βαρβαρικές, αι δ' εξής σχεδόν τας των Ελλήνων αρχαιολογίας». Αλλά και ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς (1ος π.Χ. αιών) ωνόμασε την ρωμαϊκήν ιστορίαν «Αρχαιολογίαν». Περαιτέρω και ο Ιουδαίος ιστορικός Ιώσηπος (1ος μ.Χ. αιών) ωνόμασε την περί του ισραηλιτικού λαού ιστορίαν, εν η συνεώρυνσε πάσαν γνώσιν περί του Ισραήλ απ' αρχαιότατης εποχής, «Ιουδαϊκήν Αρχαιολογίαν».

Κατά τον 18ον μ.Χ. αιώνα η λέξις λαμβάνει στενότεραν σημασία και δηλοί την επιστήμην, ήτις εξετάζει τα μνημεία, εις τα οποία ο άνθρωπος έδωκεν ωρισμένην μορφήν, ορμώμενος εκ της φύσεως, ενώ κατά τον 19ον μ.Χ. αιώνα απέληξε να σημαίνη την επιστήμην, ην ερευνώσαν τας εκδηλώσεις και την επίδοσιν αρχαίων λαών εις τας εικαστικές λεγομένας τέχνας, την γλυπτικήν, την ζωγραφικήν και την αρχιτεκτονικήν. Υπό την έννοιαν ταύτην χρησιμοποιείται μέχρι σήμε-

ρον ο όρος «Αρχαιολογία» εις την θύραθεν επιστήμην και την Θεολογίαν εν τη χρησιμοποίησει του όρου «Χριστιανική Αρχαιολογία».

Εις την επιστήμην της Παλαιάς Διαθήκης ούτε υπό την ευρύτεν σημασίαν ούτε υπό την ανωτέραν στενότεραν εχρησιμοποιήθη ο όρος Αρχαιολογία. Μολις τον 18ον μ.Χ. αιώνα ηρχισεν ο όρος ουτός να δηλοι το μάθημα, το οποίον σκοπόν έχει την επιστήμην και την παράστασιν των ήθων και εθιμών του θρησκευτικού, του ιδιωτικού και δημοσίου βίου του Ισραήλ. Η σπανις, νομίζω, των αντιτιθέμενων των αναφερομένων εις τας εικαστικές τέχνας ημποδισε την Αρχαιολογίαν να διαγράψη την τροχίαν, ην επετέλεσεν εν τη θύραθεν επιστήμη. Ο ανωτέρω νέος ορισμός της Αρχαιολογίας έφερε το μάθημα τούτο εις τα όρια μιας ιστορίας του Ισραηλιτικού πολιτισμού. Εν τούτοις ούτε κατά τον 18ον ούτε κατά τον 19ον αιώνα απέλη πραγματική ιστορία του πολιτισμού διά τους εξής κυρίως δυο λόγους: α) διότι κατά την εποχήν εκείνην έλειπεν εν πολλοίς η γνώσις των πολιτισμών των αρχαίων γειτονικών προς τον Ισραήλ λαών, ήτις διά της συγκριτικής μελέτης θα έδιδε την ώθησιν και την δυνατότητα αποτελέσεως μιας ιστορίας του ισραηλιτικού πολιτισμού και β) έλειπε και από των λοιπών κλάδων της Θεολογίας εν τη ερείν η ιστορικόν πνεύμα, η ιστορική έρευνα. Τα δυο ταύτα εμπόδια ηρχισαν να αίρωνται από τον τέλους του 19ου αιώνος και των αρχών του παρόντος. Είναι η εποχή καθ' ην εντατικώς ηρχισαν να εκσκαπώνται τα εδάφη της εγγύς Ανατολής και να έρχονται εις φως οι μεγάλοι πολιτισμοί των λαών, εν τω πλαισίω των οποίων ηρχισαν να εξετάζονται ωρισμένα εκδηλώσεις του ισραηλιτικού πολιτισμού. Κατά την αυτήν εποχήν ηρχισεν η ιστορική μέθοδος να εκτοπίζει και εν τη Θεολογία την αντιστηματικήν και να διαμορφώνει πλείστα αυτής μαθήματα εις ιστορικά. Ον-

τως η Εβραϊκή Αρχαιολογία ήρχισε να διαμορφούται εις μίαν εν πολλοίς ιστορίαν του ισραηλιτικού πολιτισμού. Έκτοτε πάσαι αι μεταγενεστέραι αρχαιολογίαι, καίτοι διατηρούν τον αρχαίον τίτλον, λαμβάνουν πλέον την μορφήν της ιστορίας του πολιτισμού, χωρίς να ελλείπουν και έργα, τα οποία χρησιμοποιούν τίτλους νέους, δηλωτικούς της νέας τροπής της έννοιαι του μαθήματος. Εν τη τοιαύτη πλέον τροπή τα καθαρώς αρχαιολογικά ζητήματα, ως ταύτα νοούνται εν τη θύραθεν παιδεία, παραμελούνται πως, ερχόμενα εις δεύτεραν μοίραν. Η Αρχαιολογία ίσως θα δυνήθη και εν τη επιστήμη της Παλαιάς Διαθήκης να αποκτήση το περιεχόμενον, το οποίον έχει εν τη θύραθεν επιστήμη, όταν το έδαφος της Παλαιστίνης δώση εις ημάς το αναγκαίον υλικόν.

Το μάθημα τιτλοφορείται «Εβραϊκή Αρχαιολογία» και ουχί «Ισραηλιτική» ή «Βιβλική», διότι ο μόνος πρώτος τούτων όρος ηδύνατο να οδηγήσιν εις παραπονήσιν, ότι δηλαδή ενταύθα πρόκειται μόνον περί του αρχαίου Ισραήλ, ουχί δε περί του Ιούδα, ο δε δεύτερος θα έδηλουν ότι το μάθημα περιλαμβάνει και την Καινήν Διαθήκην.

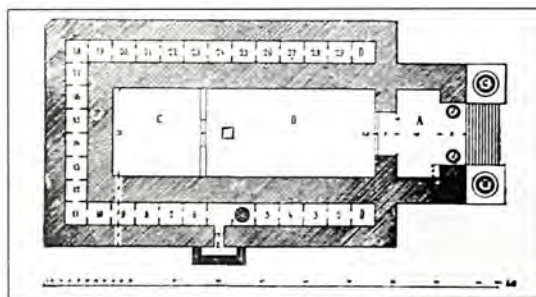
2. Μέθοδος, χρονικά όρια, διαίρεσις.

Εφ' όσον πρόκειται περί Ιστορίας του ισραηλιτικού πολιτισμού δεν δύναται να βοηθή άλλη τις μέθοδος της εξέτασεως των προβλημάτων παρά η ιστορική-συγκριτική. Ο Ισραήλ ζήσας επί μακρόν εν τη ιστορία εν μέσω λαών, οι οποίοι εδημιούργησαν μεγάλους πολιτισμούς, παρήγαγε μεν πολλά πρωτότυπα στοιχεία εν τω πεδίω του πολιτισμού, και δη και εν τη θρησκευτική σφαίρα, εδέχθη όμως την επίδρασιν, άλλοτε ισχυροτέραν και άλλοτε ασθενεστέραν, των περιοίκων προς αυτόν λαών. Διό και ο πολιτισμός αυτού πρέπει να εξετάζεται ιστορικάς και συγκριτικώς προς τους πολιτισμούς τούτων, διά να καταδειχθή τι πρωτότυπον προσέφερεν ο Ισραήλ, τι διεμόρφωσε και τι παρέλαβεν αυτούσιον. Εντεύθεν και το ημέτερον μάθημα προϋποθέτει την γνώσιν των πολιτισμών τούτων και ιδία του ασσυριακού-βαβυλωνιακού, του αιγυπτιακού και του αιγαιοκρητικού. Περαιτέρω ως σημειωθή ότι και η πολιτική ιστορία του Ισραήλ προϋποτίθεται ενταύθα γνωστή, διότι τα διάφορα ιστορικά γεγονότα της ζωής ενός λαού επιδρούν ζωηρώς επί της εξέλιξεως του πολιτισμού αυτού. Περιστόν δε να λεχθή ότι το μάθημα της Εβραϊκής Αρχαιολογίας έρχεται εις άμεσον σχέσιν προς την ερμηνείαν της Παλαιάς Διαθήκης, της οποίας τα βιβλία θα δώσουν, ως κατωτέρω θα ίδωμεν, το υλικόν, του οποίου πρώτον πρέπει να γίνη ερμηνευτική επεξεργασία, διά να δοθή έτοιμος εις την Αρχαιολογίαν. Ακόμη δύναται να λε-

χθή ότι το ημέτερον μάθημα έρχεται εις σχέσιν προς την ιστορίαν της ισραηλιτικής θρησκείας, διότι η Αρχαιολογία εξετάζει και την θρησκευτικήν ζωήν, σπουδαίαν εκδήλωσιν του πολιτισμού.

Τα χρονικά όρια της ερευνής του μαθήματος είναι δεδομένα εκ του περιεχομένου αυτού. Ταύτα άρχονται από της εμφανίσεως του Ισραήλ, εν τη ιστορία και λήγουν με την καταστροφήν της Ιερουσαλήμ τω 70 μ.Χ. υπό των Ρωμαίων. Έκτοτε οι Ισραηλίται, διασκορπισθέντες ανά την οικουμένην, παύουν να αποτελούν σιμπαγή μάζαν εν τη πατρίω γη, και αδυνατούν να δημιουργήσουν ίδιον πολιτισμόν. Οι διασκορπισθέντες προσηρμόσθησαν εις τους πολιτισμούς των χωρών, εν αις εύρον εγκαταβίωσιν.

Ως προς την διαίρεσιν της ύλης θα ηδύνατό τις να χωρήση κατά μεγάλας χρονικάς περιόδους. Αλλ' η μέθοδος αυτή δεν ακολουθείται συνήθως, διότι ούτω θα έδιδε μεν τις μίαν εικόνα ολοκλήρου τινός περιόδου, αλλ' αι επαναλήψεις θα ήσαν αναπόφευκτοι. Διά πολλάς εποχάς ένεκα ελλείψεως επαρκών στοιχείων δεν είναι δυνατόν να δοθή εικών απηρτισμένη μέχρι λε-

Κατοίσις του ναού του Σολομώντος

πτομερειών. Διό προτιμητέα η πραγματική διαίρεσις εις α) τον ιδιωτικόν, β) τον δημόσιον και γ) τον θρησκευτικόν βίον. Ημείς θα προτάξωμεν τον θρησκευτικόν βίον του Ισραήλ ένεκα της σπουδαιότητος αυτού. Προ δε των μεγάλων τούτων τμημάτων πρέπει εισαγωγικώς να εξετασθή: 1) η Παλαιστίνη από της απόψεως του τι η γεωγραφική θέσις και η διαμόρφωσις του εδάφους της προσφέρουν διά την κατανόησιν του εν αυτή αναπτυχθέντος πολιτισμού, 2) οι προϊστορικοί χρόνοι της Παλαιστίνης, 3) εις κυρίας γραμμάς ο προϊσραηλιτικός πολιτισμός της Παλαιστίνης και 4) ο πολιτισμός των εις Παλαιστίνην εισβαλόντων (νομάδων) Ισραηλιτών. Ούτως έχομεν το εξής διάγραμμα.

Α) Η προϊσραηλιτική περίοδος:

1. Η Παλαιστίνη.
2. Οι προϊστορικοί χρόνοι της Παλαιστίνης.
3. Ο προϊσραηλιτικός πολιτισμός της Παλαιστίνης.
4. Ο πολιτισμός των εις Παλαιστίνην εισβαλόντων Ισραηλιτών.

- Β) Ο ισραηλιτικός πολιτισμός:
 1) Θρησκευτικός βίος του Ισραήλ.
 2) Ιδιωτικός βίος του Ισραήλ.
 3) Δημόσιος βίος του Ισραήλ.

3. Πηγαί

Α'. Ως πρώτη πηγή δεόν να μνημονευθούν τα διάφορα ευρήματα των εν Παλαιστίνη ανασκαφών. Αι ανασκαφαί αὐταί ἐγένοντο μετὰ τας κυρίας ανασκαφάς εν Βαβυλῶνι και Αιγύπτῳ. Τοῦτο δε ἐπέδρασεν ενεργητικῶς ἐπὶ τῶν ευρημάτων της Παλαιστίνης, διότι ταῦτα ἀμέσως συνεσχετίζοντο πρὸς παρὰλληλα τῶν εν Βαβυλῶνι και Αιγύπτῳ ευρεθέντων.

Εκ τῶν ἐκσκαφείσων εν Παλαιστίνη πόλεων μνημονεύεται ἐνταῦθα αι κυριώτεραι: 1) ἡ Λάχης (Tell el-Hesi) 26 χιλ. ΒΑ της Γάζης. Ἡ πόλις αὐτὴ ἐπανεκτιμήμενως κατεστράφη και ἀνωρθώθη, φαίνεται δε ὅτι το πρῶτον ἐκτίσθη κατὰ τας ἀρχάς της 2ας π.Χ. χιλιετηρίδος. 2) Ἡ Γαδ (Tell es Safi), ἣς τα ευρήματα κυρίως καταδεικνύουν τὴν διεύθυνσιν της φιλισταϊκῆς τέχνης και τὴν ἀπομίμησιν μυκηναϊκῶν ἀντικειμένων. 3) Ἡ Μάρεσα (Tell sandahanna, ἡ μετὰ ταῦτα Ἐλευθεροπόλις), της οποίας θαυμαστά εἶναι τα ὑπόγεια οἰκοδομήματα και ἀρχετοὶ τάφοι εκ της ἐλληνιστικῆς περιόδου. 4) Ἡ Γκέζερ, κειμένη ἐπὶ της οδοῦ Ἱερουσαλὴμ-Ιόπτης, ἐδέσποζε της οδοῦ, ἥτις ἀγεί πρὸς τὴν παλαιάν. Τα ἱχνη της πρώτης οἰκῆσεως της πόλεως ταύτης ἀνάγονται εἰς τας ἀρχάς της 3ης χιλιετηρίδος. Περιήγημα εἶναι τα σπήλαια της πόλεως ταύτης, ἀτινα κατοικοῦντο κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην εποχὴν και εἰς τοὺς τοίχους τῶν ὁποίων ἔχομεν τας πρώτας ἀπεικονίσεις ἀνθρώπων μορφῶν και ζώων. Παντοῦν δε και σπουδαῖον εἶναι το ὑλικόν, το ἐκκομσθέν του ἐδάφους της πόλεως ταύτης. 5) Ἡ Τα' anak, κειμένη ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων του Καρμήλου, ἐδέσποζε της πεδιάδος Εσδρα Στάμναι ἐξ ἀλαβάστρου, ξιφίδια, σφραγιδόλιθοι και ἰδίως ἐν θυσιαστήριον του θυμιάματος περὶ του ὁποῦ ο λόγος κατωτέρω εἰς ἄλλην θέσιν, εἶναι τα κυριώτερα ευρήματα. 6) Ἡ Μεγιδδώ, κειμένη και αὐτὴ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων του Καρμήλου και βορειότερον της Τα' anak, ἦτο ἰσχυροτάτη πόλις, δεσπόζουσα της πεδιάδος Εσδραλῶν. Φαίνεται ὅτι ἐκτίσθη τὴν 3ην π.Χ. χιλιετία. Εἰδῶλια της Ασάρτης, σκαραβαῖοι, σφραγιδόλιθοι και ἰδίως το διασωθέν ἐν πολλοῖς τείχος αὐτῆς, εἶναι τα σπουδαιότερα τῶν ευρημάτων. 7) Ἡ Ἱερικώ. Της γνωστῆς ταύτης πόλεως ἐξεσχάθησαν τα ισραηλιτικά τείχη και τα χαναναϊτικά, τα τῶσπιν ἐντύπωσιν προξενήσαντα εἰς τοὺς εἰσβαλόντας εἰς Παλαιστίνην Ἰσραηλίτας. Αἱ ανασκαφαί της Ἱερικῶς ἔχουν σημασίαν διὰ τὴν γνώσιν του τρόπου της οἰκοδομήσεως μιας πόλεως και τῶν οἰκιῶν αὐτῆς. Στάμναι διάφοροι ευρέθησαν εἰς τας ἀποθήκας, τινές πεπληρωμέ-

ναι δια σιτηρῶν, ἐπὶ της λαβῆς τῶν ὁποίων ἐνίστε ὑπάρχον ἐπιγραφαί, φέρουσαι τὸ ὄνομα του Θεοῦ Jah ἢ Jahve. 8) Ἡ Σαμάρεια, ἡ πρωτεύουσα του βασιλείου του Ισραήλ. Ἐνταῦθα ἀνεκαλύφθη το ἀνάκτορον του Ἀχαβ (9ος π.Χ. αἰών) και ἀνευρέθησαν 75 ὁστροκα ἀνεπιγραφὰ εἰς ἀρχαίαν ἐβραϊκὴν γραφὴν προερχόμενα εκ τινος ἐμπορικοῦ καταστήματος. 9) Ἡ Σινχέμ (ἡ Νεάπολις τῶν βραδυνέων χρόνων, ἡ σημερινὴ Nablus). Ἐνταῦθα ἀνευρέθη το ἱερὸν της πόλεως, μέρος τῶν τειχῶν και μερικὰ ἀντικείμενα. 10) Ἡ Ἱερουσαλὴμ. Αἱ ανασκαφαί ἐγένοντο κυρίως ἐπὶ του λόφου Οφὲλ, ἐφερον δε εἰς φῶς μερικὰ ἀντικείμενα. Τέλος μνημονεύεται ἐνταῦθα αι ὑπὸ του Jabin γενόμεναι ανασκαφαί του φρουρίου Masada, ἀνατολικῶς της Νεγκράς Θαλάσσης, ἐνθα κατέκυον οἱ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων διωζόμενοι Ἰουδαῖοι κατὰ τον ἰουδαϊκὸν πόλεμον (70 μ.Χ.). Αἱ ανασκαφαί αὐταί ἀπεκάλυψαν τον τρόπον της οχυρώσεως του φρουρίου τούτου, ἐφερον δε εἰς φῶς κείμενα τινὰ και ἀντικείμενα, προερχόμενα εκ τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστηθέντων Ἰουδαίων.

Ανασκαφαί διενεργούνται και σημερον εἰς διαφορα σημεία της Παλαιστίνης, αἵτινες, ἄλλοτε πλουσιώτεροι εἰς ευρήματα και ἄλλοτε πενιχρότεροι, διαφωτίζουν σημεία της Βίβλου και πλουτίζουν τας γνώσεις μας. Οὐδεὶς δύναται να εἴπῃ, ποῖας ἐκπληξεῖς δύνατον να μας ἐπιφύλασση το ἔδαφος της Παλαιστίνης και ἡ νεανιώτερον της Ἑγγύς Ανατολῆς.

Περαιτέρω πρέπει ἐνταῦθα να σημειωθῇ ὅτι ἐμμεσον πηρὴν ἀποτελοῦν τα μνημεία, τα ἀνηκοντα εἰς τὸν σημιτικὸν πολιτισμὸν, και διη τον ἀσσυριακὸν-βαβυλωνιακὸν, και εἰς τον ἀιγυπτιακόν.

Β'. Δευτέρων πηρὴν ἀποτελοῦν τα γραπτα μνημεία, τα περιέχοντα ἀρχαιολογικὸν ὑλικόν, και διη:

1) Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. Τα βιβλία αὐτῆς περιέχουν ὑλικὸν ἀναφερόμενον εἰς τον πολιτισμὸν του Ισραήλ. Αὐτὴ δε αὐτὴ ὁλόκληρος ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι προϊόν του πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἐνταῦθα σημειωτέον ὅτι του ὑλικῶν τούτου δεόν να γίνηται χρῆσις μετὰ ἐρμηνευτικὴν ἐπεξεργασίαν.

2) Τα ἀπόκρυφα βιβλία της Παλαιᾶς Διαθήκης. Καὶ αὐτὰ περιέχουν ὑλικόν, προερχόμενον πολλακῶς εκ τῶν λαϊκῶν στρωμάτων.

3) Ἡ Καινὴ Διαθήκη, ὡς βεβαιόσας τα της Παλαιᾶς Διαθήκης και μαρτυροῦσα τὴν ἐπαρξιν ἀμεταβλήτων ἀρχαίων ἐθνῶν.

4) Ὁ Ἰουδαῖος ιστορικὸς Ἰώσηπος (1ος μ.Χ. αἰών). Εκ τῶν συγγραμμάτων του, ἐκεῖνα τα ὁποῖα ἔχουν ἰδιάζουσας σημασίας διὰ τὴν Ἀρχαιολογίαν, εἶναι ἡ Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία και τα περὶ του Ἰουδαϊκοῦ Πολέμου. Ὁ Ἰώσηπος εἶναι χρησιμὸς διὰ τὴν βραδυνέων εποχὴν του Ἰουδαϊσμοῦ, ἐνῶ διὰ τὴν ἀρχαιοτέραν χρησιμοποιεῖ κυρίως τὴν Παλαιάν Διαθήκην ὡς πηρὴν. Τῶν συγγραμμάτων του Ἰωσήπου πρέπει να γίνηται χρῆ-

σις μετά μεγάλης προσοχής, λαμβανομένης υπ' όψιν της τάσεως αυτού να εξυμνή και υπερβάλλη παν το ιστορηλικόν.

5) Ο Φίλων ο Αλεξανδρεύς (1ος μ.Χ. αιών). Κυρία προσπάθεια του Φίλωνος είναι να καταδείξη εις τα συγγράμματα αυτού ότι μεταξύ Παλαιάς Διαθήκης και ελληνικής φιλοσοφίας δεν υπάρχουν μεγάλοι διαφοραί. Προς τούτο χρησιμοποιεί την αλληγορικήν ερμηνείαν προς κατανόησιν της Παλαιάς Διαθήκης, ήτις τον εμποδίζει να εύρη τον ιστορικών νουν των γεγονότων και να κατανοήσῃ αυτά κατ' αλήθειαν. Διό και των μαρτυριών του Φίλωνος πρέπει να γίνηται χρήσις μετά μεγάλης προσοχής.

6) Η γραββινική παράδοσις, η αποτεθησαυρισμένη εις το Ταλμουδ και τα Ταργουμείμ. Βεβαίως η καταγραφή τούτων τοποθετείται εις τους μεταχριστιανικούς χρόνους, η εν αυτοίς όμως παράδοσις είναι αρχαιότερα, πολύτεμος ιδίως διά τους χρόνους της Καινής Διαθήκης.

7) Έλληνες και Ρωμαίοι συγγραφείς, οίτινες παρεπιπτόντως ασχολούνται εις τα συγγράμματά των και με τους Ιουδαίους. Τούτων μνημονεύει ο Ηρόδοτος, ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, ο Πλίνιος, ο Στράβων. Σημασίαν ιδιαίτεράν θα είχαν η ιστορία του Αιγυπτίου Μανέθωνος, τον Βαβυλωνίου Βηρώσσου και τον Φίλωνος του Βιβλίου, των οποίων αποσπάσματα διέσωσαν ο Ιώσηπος και ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ευσέβιος¹.

Τέλος ως βοηθητική πηγή δύναται να θεωρηθή η διακριβωσις και η μελέτη των ηθών και εθίμων των νομαδικών λαών, ιδίως της Αραβίας, διά την περίοδον της νομαδικής ζωής του Ισραήλ², δεδομένου ότι οι όροι της βιώσεως των νομάδων είναι περίπου οι αυτοί παρ' άπασι τοις λαοίς, δημιουργούντες τας αυτάς συνηθείας, μάλιστα μεταξύ συγγενών λαών. Περαιτέρω ως βοηθητική πηγή δύναται να μνημονευθούν τα οδοιπορικά, τα οποία έγραψαν διάφοροι ιεραπόδημοι εις την Αγίαν Γην και τα οποία και γεωγραφικάς πληροφορίας δίδουν και περί των εθίμων των κατοίκων της Παλαιστίνης ομιλούν³.

4. Η ιστορία της επιστήμης της Εβραϊκής Αρχαιολογίας

Πατήρ της περί την Εβραϊκήν Αρχαιολογίαν επιστήμης θεωρείται ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ευσέβιος (265-341 μ.Χ.), ως γράφας «περί των τοπικών ονομάτων των εν τη Θεία Γραφή» ή άλλως καλούμενον «Ονομαστικόν», εν τω οποίω καταγράφει διάφορα γεωγραφικά ονόματα της Παλαιστίνης, δίδων συνήθως και την απόστασιν των μνημονευμένων πόλεων⁴. Εξ των λοιπών Πατέρων της Εκκλησίας δύναται να μνημονευθῇ ο επιφανής

(4ος μ.Χ. αιών), ως γράφας «Περί μέτρων και σταθμών»⁵. Το έργον τούτο περιλαμβάνει ονόματα γεωγραφικά και δίδει πληροφορίας περί των κατοίκων της Παλαιστίνης. Η μέθοδός του είναι αλληγορική. Η πατερική εποχή ουδέν έτερον σχετικόν έργον πρόσφέρει. Ο Μεσαίων δίδει τα οδοιπορικά, περί των ο λόγος ανωτέρω.

Περί τα τέλη του 16ου μ.Χ. αιώνος αρχίζει συστηματικώτερα εργασία. Ο Ισπανός Arius Montanus εκδίδει τω 1593 εις 9 βιβλία έργον, υπό τον τίτλον Antiquitates Judaicae, και τω 1744-1769 ο Blasius Ugolini εκδίδει τον Thesaurus Antiquitatum Sacrarum, εν τω οποίω είναι συνηθροισμένη σειρά ολόκληρος αρχαιολογικών μελετών. Το υλικόν είναι κατεστρωμένον άνευ μεθόδου, κυριαρχεί δε η τυπική και αλληγορική μέθοδος. Ο πρώτος ο διανοίγων και την οδόν προς την ιστορικήν μέθοδον και ο παραινών όπως γίνηται ολιγωτέρα χρήσις της αλληγορίας είναι ο John Spencer, όστις εν τω έργω του «De legibus Hebraeorum ritualibus earumque rationibus, libri tres», τω εκδοθέντι τω 1675, εξήτει να αποδείξη ότι οι Ισραηλίται παρέλαβον πολλά εκ των Εθνικών εθίμα και συνηθείας. Η εργασία αυτή και άλλων προεκάλεσε την αντίδρασιν κατά τους 17ον, 18ον και 19ον μ.Χ. αιώνας, κορυφωμένην εις τον τονισμόν της τυπικής και αλληγορικής ερμηνείας. Μόνον η Γεωγραφία της Παλαιστίνης έμεινεν εκτός της αλληγορικής ερμηνείας, διότι η φύσις αυτής δεν προσεφέρετο προς τούτο⁶. Η υπό του J. Spencer διανοιγείσα οδός ήρχισεν ήδη κατά τον 18ον αιώνα να φέρη μερικά αποτελέσματα⁷, περισσότερα δε κατά τας αρχάς του 19ου αιώνος, καίτοι διατηρείται και κατά την εποχήν ταύτην η τυπική μέθοδος, μετριασμένη βεβαίως, έχουσα αρκετούς οπαδούς, ως τους F. Bähr, Hengstenberg, Kurtz, Keil. Κατά το τέλος του 19ου αιώνος με την γνώσιν των πολιτισμών, χάρις εις τας ανασκαφάς των περιοίκων προς το Ισραήλ αρχαίων λαών και με την επικράτησιν του ιστορικού πνεύματος εν τη επιστήμη, περιορίζεται κατά πολύ η αλληγορική μέθοδος και επέρχεται η νίκη της ιστορικής συγκριτικής μελέτης. Πάσαι αι Αρχαιολογίαί και αι αρχαιολογικάί μελέται της εποχής ταύτης και του 20ού αιώνος μετέρχονται πλέον την αυστηράν ιστορικήν μέθοδον.

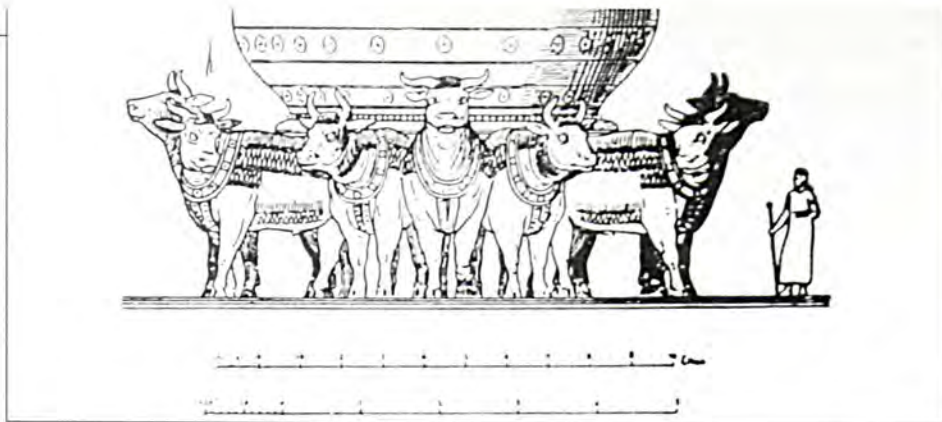
Η παραχθείσα κατά τους χρόνους τούτους βιβλιογραφία είναι μεγάλη. Εξ αυτής σημειούμεν τα σπουδαιότερα έργα*.

W. Nowack, Lehrbuch der Hebräischen Archäologie, 1894.

H. Vincent, Canaan d' après l' exploration récente, 1907.

Του αυτού, Jerusalem sous terre.

P. Thomsen, Palästina und seine Kultur in fünf Jahrtausenden, 1912⁸.

Η χαλκή θάλασσα.

M. Löhr, *Israels kulturentwicklung*, 1911.
 A. Bertholet, *Kulturgeschichte Israels*, 1919.
 P. Volz, *Die Biblischen Altertümer*, 1925.
 J. Benzinger, *Hebräische Archäologie*, 1927.
 A. Guthe, *Bibelatlas*, 1926.
 F. M. Abel, *Géographie de la Palestine*, 1933.
 A.-G. Barrois, *Manuel d'archéologie Biblique*, 1939.
 C. Watzinger, *Denkmäler Palästinas*, 1953-55.
 Εκ της ελληνικής βιβλιογραφίας:
 Κ. Κοντογόνου, *Εγχειρίδιον Εβραϊκής Αρχαιολογίας*, 1844.
 Βενιαμίν Ιωαννίδου, *Προσκυνητάριον της Αγίας Γης, η Αγία πόλις Ιερουσαλήμ και τα περίχωρα αυτής*, 1877.
 Ευαγγ. Κοφινιώτου, *Παλαιστίνη, ήτοι ιστορία και γεωγραφία της Αγίας Γης*, 1891.
 Ν. Παπαγιαννοπούλου, *Περί της Σκηνής του μαωτιρίου και του εν Ιερουσαλήμ ναού*, 1900.
 Δ. Μπαλάνου, *Η θέσις της γυναικός εν ταις θρησκείαις και ιδίως τω Χριστιανισμῷ*, 1910.
 Ν. Λούβαρι, *Οι Εσσαίοι* (Γρηγ. Παλαμάς), 1924.
 Π. Μπρατσιώτου, *Η γυνή εν τη Βίβλῳ*, 1923.
 Π. Μπρατσιώτου, *Φιλισταίοι και αιγαιοκρητικὸς πολιτισμός*, 1926.
 Τ. Θέμελη, *Η Ιερουσαλήμ και τα μνημεῖα αυτής*, τόμ. 2, 1932.
 Δ. Κωνσταντινίδου, *Ο Ναός του Σολομώντος*, Αθήναι 1954.
 Β. Βέλλα, *Η Kapporeth και η εορτή των Kippurim*, 1930.
 Του Αυτού, *Ο πολιτισμός των Σουμερίων*, 1931.
 Του Αυτού, *Τα τέχνα παρ' Ισραήλ*, 1932.
 Του Αυτού, *Ο ισραηλιτικός γάμος*, 1966.
 Του Αυτού, *Χρονολογικοὶ πίνακες της ισραηλιτικῆς ιστορίας*, 1966.
 Του Αυτού, *Χάρτης της Παλαιστίνης*.
 Του Αυτού, *Διάφορα εκτενῆ άρθρα εἰς περιοδικὰ περὶ του ισραηλιτικοῦ Πάσχα, περὶ των ταφῶν και του ενταφιασμοῦ εν Παλαιστίνῃ κατὰ την περίοδον του χαλκού, περὶ της ενδυμασίας και του καλλωπι-*

σμοῦ ἀνδρῶν και γυναικῶν παρ' Ισραήλ, περὶ των Φαρισαίων κλπ.

Του Αυτού, *Εκ των χειρογράφων της Νεκρῆς Θάλασσης*:

1. Το ἐπόμενιμα εἰς τὸ βιβλίον του Αἰῶνα, 1958.
2. Τα ἐβραϊκὰ χειρογράφα της Κοινότητος της Δαμασκού, 1961.
3. Το βιβλίον του πολέμου των υἱῶν του φωτός κατὰ των υἱῶν του σκότους, 1965.

Α. Φιλιππίδου, *Ιστορία της Εποχῆς της Κ. Διαθήκης*, 1958.

Υποσημειώσεις:

1. Πηβλ. C. Müller, *Fragmenta historicorum graecorum*, 1883.
2. Πηβλ. J. Wellhausen, *Reste Arabischen Heidentums*, 1927.
3. Μεταφράσεων των σπουδαιωτέρων εφομένων παρὰ Κλ. Κούκουλιν-Ι. Φωκελίδη, Αρχαία λατινικά, ελληνικά, ρωσικά και παλαιὰ τινά οδοιπορικά και προσκυνήταρια της Αγίας Γης, Ιερουσαλήμ 1912.
4. Το κείμενον ἐξεδόθη υπό του E. Klostermann ἐν τῇ σειρά των Πατέρων της Ρωσικῆς Ακαδημίας τοῦ 1914. Ἀντιτύπων δι' ἐν τῇ ΒΕΠ, τόμ. 24, 1-72. Ο Ιερωνύμος μεταφράσεων εκτενέστερον έργον, οὐκ ἔστιν τμήμα εἶναι τὸ ἀνοτίκρον, υπό των τίτλων *Liber de situ et nominibus locorum hebraeorum*, Migne PL 23, 963-976.
5. Migne PG 43, 237 εἰς.
6. Ἰδὲ ἄλ. J. Bochart, *Geografia sacra*, 1946. Fr. Quaresmius, *Historica, Theologica et moralis elucidatio Terrae sanctae*, 1639. J. Scheuchzer, *Physica sacra*, 1731.
7. Πηβλ. J. Michaelis, *Mosaisches Recht*, 1870. Jes. Saalschutz, *Das Mosaische Recht*, 1846.

* Η χρησιμοποιουμένη εἰς τὸ ἔργον τούτο βιβλιογραφία ἐξενεῖται μέχρι του 1969, ἔτους του θανάτου του συγγραφέως.

[Ο Βασίλειος Βέλλας (1902-1969) διετέλεσε καθηγητὴς της ἱστορίας «της ἑβραϊκῆς γλώσσας και της ἐφημερίας της Παλαιᾶς Διαθήκης ἐν τῷ πρωτοεστῷ κείμενῳ και της ἑβραϊκῆς ἀρχαιολογίας» στη Θεολογικὴ Σχολὴ του Πανεπιστημίου Αθηνῶν. Υπῆρξε Πρωτεύων του Πανεπιστημίου Αθηνῶν (1960), Γενικός Διευθυντὴς Θεολογικῶν και Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας καὶ Τεχν. Διευθυντὴς της Αποστολικῆς Διακονίας. Ἐργασι πολλαὶ μετέτις στα ελληνικά, γαλλικά και γερμανικά. Το παρῶν κείμενον με την εικονογράφησιν ἀποτελεῖ τὸν πρόλογον αὐτοῦ το βιβλίου του «Ἑβραϊσὴ Ἀρχαιολογία», ἔκδοσις της Αποστολικῆς Διακονίας 1984, σελίδι 29 κ.ε.]

Απόψεις του Αϊνστάιν πάνω σε κοινωνικά θέματα

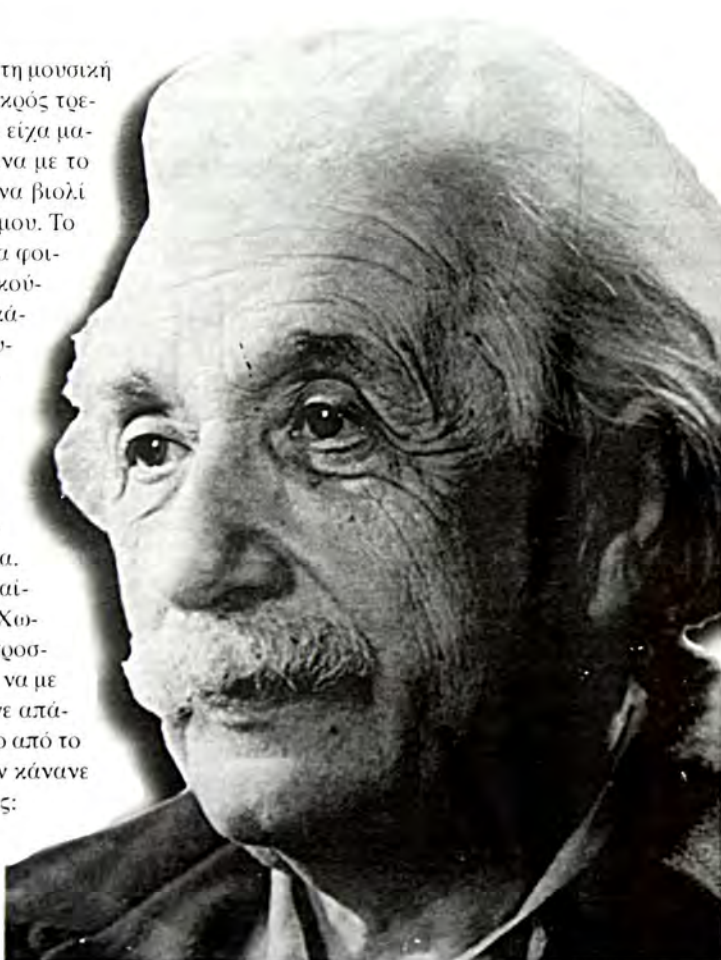

Έκα χρόνια από το θάνατο της γνωστής λογοτέχνιδος Λιλίκας Νάκου και εκατόν είκοσι χρόνια από τη γέννηση του φιλοσόφου ερευνητή Αλμπέρτου Αϊνστάιν, ο Κ. Κοβάνης δημοσίευσε στα «Πολιτικά Θέματα» (το Μάιο 1999) αφήγηση της Νάκου για τη γνωριμία της με τον Αϊνστάιν στο Νταβός της Ελβετίας, την εποχή προ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Από την αφήγηση αναδημοσιεύουμε τις παρακάτω απόψεις του Αϊνστάιν.

Παιδικά χρόνια του Αϊνστάιν

«Από πολύ μικρός τρελαινόμουν για τη μουσική και ιδιαίτερα για το βιολί... Ναι, από μικρός τρελαινόμουν για το βιολί... Δύο πράγματα είχα μανία να αποκτήσω, τελείως άσχετα το ένα με το άλλο... Ήθελα λοιπόν να αποκτήσω ένα βιολί και ένα γούνινο σκούφο για το κεφάλι μου. Το πρώτο δεν το απόκτησα παρά σαν έγινα φοιτητής. Το δεύτερο, δηλαδή το γούνινο σκούφο, ο πατέρας μου, ύστερα από παρακάλια, αποφάσισε να μου τον αγοράσει. Γυρίζαμε λοιπόν και οι δύο μας ευχαριστημένοι από τα μαγαζιά, εγώ φορώντας επιτέλους το γούνινο σκούφο στο κεφάλι, και μιλούσαμε ήσυχα. Ξαφνικά είδαμε ένα κοπάδι παιδιά να ξεπροβάλλουν με αλαλαγμούς από ένα σοκάκι... Μερικά απ' αυτά τα αναγνώρισα. Ήταν του σχολείου μου, αλλά που πηγαίνανε σε μεγαλύτερες τάξεις από μένα... Χωρίς να περιμένουμε τι θα συνέβαινε -απροσδόκητα- χωρίς ο πατέρας μου να μπορεί να με υπερασπίσει, σαν μικρά θηρία ορμήσανε απάνω μου, μου άρπαξαν το γούνινο σκούφο από το κεφάλι, μου το τσαλαπάτησαν, μου τον κάνανε κομμάτια, χαχανίζοντας και φωνάζοντας:

- Να, οι Αβραμίκοι!... Να, τι παθαίνουνε οι Αβραμίκοι που κάνουν τον κάτσα στο σχολείο. (Είναι αλήθεια ότι πάντα στα μαθηματικά ήμουν ο πρώτος στην τάξη).

Αμα, τέλος, απομαζούνθηκαν τα μικρά αυτά θηρία και μας άφησαν ήσυχους, γύρισα και κοίταξα τον πατέρα μου. Ήταν, θυμάμαι, κάτωχρος και δεν μιλούσε.

Εγώ έκλαιγα, κρατώντας στα χέρια τα κομμάτια του γούνινου σκούφου μου. Περπατούσαμε κι οι δύο δίχως να μιλάμε, κάτω από μια δεντροστοιχία. Ξαφνικά ο πατέρας μου γύρισε και μου είπε:

- Μην κλάις, παιδί μου, για ένα σκούφο... Θα σου αγοράσω άλλον... Και αυτά, παιδιά, τρελόπαιδα είναι! Δεν πρέπει να τους κρατάς κακία... Έχε θάρρος. Η ράτσα μας, αιώνες τώρα, υποφέρει... Αλλά μια μέρα θα νικήσει... Θα γυρίσει πίσω στη γη των πατέρων μας και θα μεγαλοφυγήσει. Μπορεί εσύ, που είσαι παιδί ακόμα, να το δεις αυτό το θάμα, αυτό που σου λέω... Να δεις ελευθερωμένη τη Γη του Ισραήλ... Αλλά κοίτα να μη χάσεις ποτέ την πίστη σου στον Άνθρωπο.

- Ποτέ ο πατέρας μου δεν είχε μιλήσει έτσι. Ποτέ η φωνή του δεν έπαλλε από τόση συγκίνηση και δεν είχε αυτόν τον προφητικό τρόπο που πήρε τη στιγμή που έλεγε τα λόγια αυτά... Όσο για μένα, ήταν η πρώτη φορά στη ζωή μου που αντίκριζα το μίσος εναντίον της φυλής μας. Και όλο εκείνο το βράδυ ήμουν ταραγμένος. Ύστερα, σκεφτόμουν τι τους έφταιγε ο ολοκαίνουργιος γούνινος σκούφος μου, να μου τον κομματιάσουν;... Ο πατέρας κατόπιν, με έστειλε, ύστερα από το σχολείο, σε ένα δάσκαλο, σε έναν πολύ γέρο Ισραηλίτη που ήξερε τις δικές μας Γραφές... Και τότε ένιωσα να είμαι υπερήφανος, που ανήκα σε μια ράτσα τόσο παλιά και που έδωσε στην Ανθρωπότητα τόσους προφήτες, τόσους σοφούς...»

Ισραηλίτες και σεβασμός των ηλικιωμένων

Ο πατέρας μου με έμαθε από μικρό να σέβομαι τους ηλικιωμένους. Εμείς οι Ισραηλίτες έχουμε παράδοση να σεβόμαστε τα γεράτια... Να αγαπάμε τα νιάτα, αλλά να τα μάθουμε και αυτά να σέβονται τους γέροντες. Η μια γενιά δεν πρέπει να ξεκόβει από την άλλη.

Πρέπει επίσης να προσέχουμε τα νιάτα να μην εξευτελίζονται, να μην πιθηρίζουν τα ήθη και τα έθιμα των μεθυσων, που είναι ξένα προς τη φύση μας. Τα καλύτερα παιδιά του Εβραϊκού λαού συνέβαλαν ευρύτατα στη δόξα του ευρωπαϊκού πολιτισμού...

Ό,τι γνωρίζουμε, το ξέρομε από τους άλλους που ήρθαν πριν από μας. Και στην Επιστήμη το ίδιο. Δεν ξεπετάγεται ποτέ μοναχός ένας εφευρέτης, χωρίς να έχει από πίσω του μια γενιά ανθρώπων που μόχθησε. Η μια γενιά παραδίνει στην άλλη τη γνώση που με μόχθο κατόρθωσε να έχει, και αυτή με τη σειρά της, την ειρήνη, την τελειοποίηση, την παραδίδει σε άλλους.

Γι' αυτό σεβόμαστε τους γέροντες. Δε συνηθίζουμε εμείς οι Ισραηλίτες να βάζουμε σε γηροκομεία τους δι-

κούς μας. Στις οικογένειες των Ισραηλιτών θα δείτε υπερήλικες. Τους προσέχουμε και τους τιμάμε όσο και να έχουν υποστεί φθορά. Αυτή η νοοτροπία μας, αυτή η παράδοση διατήρησε τη ράτσα μας επί τόσους αιώνες... Μπορεί να είναι ένας Εβραϊός που αγαπά τη φυλή του και να τιμά τους πατέρες του, και ταυτόχρονα να είναι ένας πολιτισμένος Ευρωπαίος.

Αγώνας για το Ισραήλ

«Πρέπει να έχουμε μια γωνιά να ακουμπήσουμε. Τη γη των Πατέρων μας. Σύμφωνα με την Εβραϊκή παράδοση, θα πλάσουμε μια πολιτισμένη κοινωνία, με την ευρύτερη έννοια της λέξης... Οτιδήποτε κάνουμε για την Παλαιστίνη, θα το κάνουμε για την τιμή και την ευημερία ολόκληρου του Εβραϊκού λαού. Για μένα, ό,τι αδικία γίνεται στους Εβραίους, το νιώθω σα να είναι αδικία στραμμένη εναντίον μου... Η ιστορία μας έδωσε να αναστάσουμε έναν πολύ δύσκολο δρόμο, αλλά εμείς θα μείνουμε πιστοί στις παραδόσεις μας, που είναι η Δικαιοσύνη και η Ελευθερία. Θα εξακολουθήσουμε να ζούμε σαν το γηραιότερο από τους λαούς, και με τη δημιουργική μας εργασία θα συμβάλουμε στον εξευγενισμό της ανθρωπίνης φύλης, όπως γινόταν και γίνεται ως σήμερα».

Αγαπητοί οι Έλληνες

«Και αν οι Έλληνες μου είναι διπλά αγαπητοί, είναι γιατί ποτέ ο Ελληνικός λαός δεν ηττήθηκε την ιστορία του με κανένα διωγμό προς τον Ισραηλίτη. Είμαστε δύο πανάρχαιες ράτσες, με δύναμη και ζωτικότητα... Και οι νεότεροι Έλληνες στη σύγχρονη ιστορία τους το απέδειξαν».

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8

E-mail: hkkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.hellasnet.gr/jews/kis.html>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντων 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

Αν και η Πόλη δεν απέκτησε ποτέ χαρακτηρισμό εβραϊκής πόλης, όπως η Θεσσαλονίκη, παρά ταύτα η παρουσία των Εβραίων σ' αυτήν ήταν πάντοτε αισθητή. Γύρω στα 1920, οι Εβραίοι της Πόλης έφταναν τις σαράντα χιλιάδες. Με ρόλο σημαντικό στον τομέα του εμπορίου, ήταν ένας δυναμικός παράγοντας της οικονομικής ζωής της Τουρκίας.

Προς αποφυγή ιστορικής παρεξήγησης, χρειάζεται να επισημανθεί πως σημαντικό τμήμα της εβραϊκής κοινότητας της Πόλης αποτελούνταν από ανθρώπους φτωχούς, εργατικούς, με χαμηλό εισόδημα και βιοτικό επίπεδο, που ζούσαν σε συνθήκες κοινωνικής υποβάθμισης. Η ύπαρξη ιδιαίτερος ευπόρων Εβραίων, που πολλοί απ' αυτούς κυριάρχησαν στην οικονομική ζωή της Τουρκίας, είναι η μια όψη, που όμως δεν πρέπει να μας παρασύρει σε βιαστικά συμπεράσματα. Η άλλη όψη είναι η μάζα των προλεταρίων, χαρακτηριστικό γνώρισμα σε όλες τις μεγάλες εβραϊκές κοινότητες της Ανατολής. Άλλωστε, από Εβραίο της Θεσσαλονίκης, τον Αβραάμ Μπεναρόγια⁴, γεννήθηκε το σοσιαλιστικό κίνημα της Ελλάδας.

Ολόκληρες συνοικίες της Κωνσταντινούπολης ήταν γνωστές ως εβραϊομαχαλάδες (Yahudi Mahallesi). Χωρίς, φυσικά, να κατοικούνται αποκλειστικά από Εβραίους, και χωρίς ασφαλώς να μετατραπούν ποτέ σε γκέτο, μπορούμε να πούμε πως η εννυτέρα περιοχή του Μπαλατά κυρίως, και εν μέρει το Χάσκιγι, ο Γαλατάς καθώς και το Κουσκουντζούκι στα παλιότερα χρόνια, ήταν εβραϊογειτονίες. Μεγάλες ρωμαϊκές και αρμένικες εκκλησίες μπορεί να υπήρχαν εκεί -και υπάρχουν ακόμη- και αντίστοιχες αξιόλογες κοινότητες, όμως στις συνοικίες αυτές, το εβραϊκό στοιχείο ήταν κυρίαρχο.

Στον Μπαλατά, ειδικότερα, την καρδιά του εβραϊσμού της Πόλης για πολλούς αιώνες, η παρουσία των Εβραίων ανατρέχει στο Βυζάντιο. Η πρώτη κοινότητα της περιοχής ήταν Ρωμανιώτικη. Γι' αυτό υπήρχαν πανάρχαιες Συναγωγές με ονομασίες από τον τόπο προέλευσης των κτητόρων τους, που βρισκόταν κυρίως στη Μακεδονία. Της Αχρίδας και της Ιάμπολης, που πρωτοχτίστηκαν τον 15ο αιώνα και είναι οι αρχαιότερες Συναγωγές της Πόλης.

Και ακόμη, του Ιστιπόλ-Ιστιπ, της Καστοριάς, της Θεσσαλονίκης και η Eliyahu, που χτίστηκαν στα πρώτα οθωμανικά χρόνια. Στον Μπαλατά εδρεύει ως σήμερα το εβραϊκό νοσοκομείο Orhayim, στα χρόνια δε της ακμής του εβραϊσμού, στην περιοχή λειτουργούσε ως και κινηματογράφος, δείγμα της πρωτοπορίας της κοινότητας αυτής. Εκεί κοντά, στο Εγρήκα που, βρισκόταν από τα χρόνια του Βυζαντίου εβραϊκό νεκροταφείο.

Στην άλλη πλευρά του Κερατίου, στο Χάσκιγι, βρίσκονται ως τις μέρες μας δύο παλιές Συναγωγές. Η

Η Συναγωγή των Ασκεναζίμ στο Γαλατά. Κέντρο του εμπορίου και της ναυτιλίας, ο Γαλατάς ήταν φυσικό να συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό Εβραίων. Καιτοι σήμερα έχουν εγκατασταθεί σε άλλες νεότερες συνοικίες, οι Εβραίοι της Πόλης διατηρούν στον Γαλατά αρκετά σημαντικά ιδρύματά τους. Αναμεσα τους εγκαταλείπονται Συναγωγές, σχολεία και η Αρχιεραββία της Κωνσταντινούπολης.

Binaí Mikra της κοινότητας των Καράϊτων και η Muellem. Εκεί λειτουργήσε τον 19ο αιώνα το Ινστιτούτο Κομόντο, που θεωρούνταν το καλύτερο εβραϊκό σχολείο της Πόλης. Σήμερα, στην περιοχή του Χάσκιγι, απορραβισμένη από εβραϊκό πλήθος, εδρεύει μόνον το εβραϊκό γηροκομείο Moshav Zekanim.

Η περιοχή του Γαλατά είναι ο τρίτος γοτρός παλαιάς σημαντικής εγκατάστασης Εβραίων, που η παρουσία τους ήταν κατά το παρελθόν πολύ έντονη. Εκεί εδρεύει σήμερα η Αρχιεραββία της Κωνσταντινούπολης, η ανώτατη θρησκευτική αρχή των Εβραίων της Τουρκίας, θεσμός που δημιουργήθηκε λίγο μετά την Άλωση της Πόλης, όταν ο Μωάμεθ ο Β' όρισε πρώτο Αρχιεραββίνο τον Μοσέ Καγάλι. Βρισκονται, επίσης, αξιόλογες Συναγωγές, σαφώς νεότερες όμως, σε σχέση με εκείνες του Μπαλατά και του Χάσκιγι. Η Zulfaris η Nev - Salom, η Ασκενάζι, της Αδριανούπολης και η Ιταλική. Τέλος, εκεί λειτουργούν και σήμερα τα μονα

Η Συναγωγή της Ιάμπολης, στον Μπαλατά. Η εβραϊκή κοινότητα της Πόλης, με ρίζες βυζαντινές, είναι ένα ξεχωριστό κομμάτι από το μωσαϊκό που σχημάτιζαν άλλοτε οι κάτοικοι της Πόλης. Η γειτονιά του Μπαλατά ήταν η πιο ξακουστή από τις εβραιογειτονιές της Κωνσταντινούπολης.

διζά εβραϊκά σχολεία της Πόλης. Ένα Δημοτικό κι ένα Γυμνάσιο.

Αλλά η παρουσία των Εβραίων είναι αισθητή και σήμερα σε πολλά σημεία της Πόλης. Μια προσεκτική περιδιάβαση θα σε φέρει μπροστά σε εβραϊκές Συναγωγές και θα σε κάνει να καταλάβεις την αλλοτινή θέση που είχε ο λαός του Ισραήλ στην Πόλη.

Πέρα απ' τις πολλές και μεγάλες Συναγωγές του Μπαλατά, του Χάσκιοϊ και του Γαλατά, καταγράφονται εδώ ενδεικτικά και μόνον Εβραϊκές χάρτες στο Ουτάκιοϊ, στην Πρίγκηπο, στη Χάλκη, στο Οσμάνμπεη στο Χαϊντάρ πασά, στο Νιζώρι, στο Κουσζουντζουνκι... Την εποχή της ακμής του εβραϊσμού της Κωνσταντινούπολης, οι χάρτες ξεπερνούσαν τις σαράντα.

Αξίζει ν' αναφέρουμε σ' αυτό το σημείο πως πολλές εβραϊκές Συναγωγές εξαφανίζονται, λόγω της πρακτικής που εφαρμόζουν οι κατά τόπους Ισραηλιτικές κοινότητες. Καίτοι οι εβραϊκοί θρησκευτικοί νόμοι ορίζουν σαφώς πως οι Συναγωγές και τα Νεκροταφεία παραμένουν πάντοτε ιεροί χώροι, σε "κατάσταση αγιότητας", ακόμη κι αν κατεδαφιστούν τα κτίσματα, και εξ αυτού, επιτρέπεται η ανέγερση στους χώρους αυτούς μόνον ευαγών ιδρυμάτων (σχολεία κ.λπ.), εντούτοις η οικονομιστική θεώρηση των πραγμάτων οδηγεί συχνά σε εκποιήσεις θρησκευτικών χώρων, και

στην, κατ' αυτόν τον τρόπο, απώλεια της ιστορικής μνήμης και στην πολιτιστική συρρίκνωση.

Πρέπει δε να σημειωθεί πως μεγάλο μέρος των Εβραίων της Πόλης ήταν ελληνοφώνοι ή γνώριζε ελληνικά. Αφενός διότι ένα σημαντικό τμήμα τους είχε ρωμανιώτικη καταγωγή και αφετέρου λόγω της εμπορικής τους ιδιότητας, που την ασκούσαν συνήθως σε ελληνοκατοικούμενες γειτονιές, ή που σημαντικό τμήμα της πελατείας τους ήταν Έλληνες. Και σήμερα ακόμη, Εβραίοι έμποροι του Πέραν μιλούν ελληνικά. Μαρτυρείται δε συχνά, παρουσία και φοίτηση Εβραίων μαθητών σε ελληνικά σχολεία. Εξάλλου δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας, το γεγονός ότι η εβραϊκή γλώσσα είχε ουσιαστικά καταστεί νεκρή, ως τις αρχές του 20ού αιώνα σχεδόν, και η διασπορά του εβραϊκού λαού τον είχε υποχρεώσει να προσαρμοστεί στις γλωσσικές συνθήκες των χωρών της νέας εγκατάστασής του. Κάπως έτσι γεννήθηκε η Ladino, η ισπανικής βάσης διάλεκτος των Εβραίων που προέρχονταν απ' την Ισπανία.

Έτσι λοιπόν, και επειδή η εβραϊκή κοινότητα της Πόλης αντιμετώπιζε έντονο πρόβλημα γλωσσικού διαμελισμού, όπως και εν γένει οι εβραϊκές κοινότητες των Βαλκανίων, πλην των ολίγων ρωμανιώτικων, με συντονισμένες προσπάθειες της Alliance Israelite Universelle, οργάνωσης που ιδρύθηκε στη Γαλλία με

σκοπο την εθνική αφύπνιση και αυτογνωσία των Εβραίων της Ανατολής, άρχισαν να ιδρύονται σχολεία, απ' το 1880 κι εξής, σ' όλες τις εβραϊκές συνοικίες της Πόλης, καθώς και στις υπόλοιπες κοινότητες της Τουρκίας. Από την άλλη, πλήθος εβραϊστών που δούδαζε σε ξένα σχολεία.

Παρενθετικά, να πούμε ακόμη ότι μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή κυρίως και την ανταλλαγή των πληθυσμών, εγκαταστάθηκαν στην Πόλη και ντονμέδες, εξισλαμισθέντες δηλαδή Εβραίοι, που όμως ποτέ δεν ενσωματώθηκαν απόλυτα στο Ισλάμ, και διατηρούσαν στοιχεία της καταγωγής τους. Οι ντονμέδες, δηλαδή αρνησθήσοι, ήταν απόγονοι των οπαδών του αιρετικού Sabbetai Zevi, που προσχώρησαν στο Ισλάμ τον 17ο αιώνα.

Γνωστοί και με τις πιο κομψές -σε σχέση με το υποτιμητικό *donme*- ονομασίες *Ma'min Sabbatians*, εκτιμάται σήμερα πως κινούνται πληθυσμιακά σ' έναν αριθμό ανάμεσα στις είκοσι και τις πενήντα χιλιάδες. Στην Πόλη ονομάζονται επίσης και *Selanikler*, δηλαδή Σαλονικιώτες, Θεσσαλονικείς, από τον τόπο της καταγωγής τους. Και σήμερα ακόμη, τα άτομα που προέρχονται απ' αυτήν την ομάδα, ξεχωρίζουν απ' τους υπόλοιπους μουσουλμάνους. Η ανάμνηση της εβραϊκής τους ρίζας είναι έντονη. Χαρακτηριστικά δε, έχουν δικό τους τζαμί και σχολεία στο Nisantas - *Tesvikiye* και νεκροταφείο στο Σκουταρι. Τα σχολεία τους, το *Sisli Terraki* της ομάδας των Καπαντζήδων και το *Isik* των Καραζάσδων, είχαν πρωτοϊδρυθεί στη Θεσσαλονίκη τον περασμένο αιώνα, απ' όπου μεταφέρθηκαν στην Πόλη μετά την αναγκαστική μετανάστευσή τους στα 1923. Εκτός από τις δύο πιο πάνω ομάδες υπάρχουν και αυτή των Γιαζουμπίνων, γεγονός που φανεώνει την πολλαπλή διάσπασή τους ως κοινότητας, πράγμα άλλωστε αναμενόμενο, αφού πρόκειται για αρνησθήσοις και εξωμότες. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι κάποιοι μελετητές ισχυρίζονται με επαρκή στοιχεία πως από την κοινότητα των Ντονμέδων προέρχεται και ο δημιουργός της σύγχρονης Τουρκίας Κεμάλ Ατατούρκ.

Όσον αφορά τους Καραϊτες, πρόκειται περί αιρετικής ομάδας Εβραίων, που υποστηρίζουν την κατά γράμμα ερμηνεία του Μωσαϊκού Νόμου, αρνούμενοι να αποδεχτούν ραββινικές, ταλμουδικές και νεότερες ερμηνείες. Γνωστό ήδη από τον 8ο αιώνα, στην Πόλη, ήταν πάντοτε ολιγάριθμοι. Ελληνόφωνοι και εντούτοις περισσότερο ενσωματωμένοι στην τουρκική κοινωνία, αποτελούν μια απ' τις πολλές πτυχές του Εβραϊσμού.

Τι απέμεινε σήμερα απ' όλα αυτά; Η Πόλη ουνδέποτε υπήρξε τόπος ιστορικής παρακαταθήκης των Εβραίων. Ιστορικά δικαιώματα στην Πόλη έχουν μόνον οι Έλληνες. Εξάλλου, το δέσιμο των Εβραίων της διασποράς με τη γη ήταν πάντοτε χαλαρό. Από παρὰδο-

ση, ο φόβος διωγμών συντελούσε, ώστε ο περίου-
λαός να συμπεριφέρεται αμυντικά.

Η φυγή, λοιπόν, ήταν πολύ εύκολη. Είτε προς ι-
ζήτηση καλύτερης τύχης εκτός Τουρκίας, είτε γι-
γκατάσταση στο Ισραήλ, καινούριοι δρόμοι καλω-
τους Εβραίους. Σήμερα δεν πρέπει να ξεπερνούν
εικοσιπέντε χιλιάδες σ' όλη την Τουρκία. Έχοντα
γκαταλείψει τις παραδοσιακές γειτονίες τους, πρ-
μησησαν να κατοικήσουν σε άλλα σημεία της Πόλης
χνά στο Βόσπορο. Κάποιοι διατηρούν ακόμη κά-
παρουσία και δράση στην Πόλη, λειτουργούν σν-
γους και πολιτιστικά κέντρα, εκδίδουν την εφημε-
Salom, και μερικά μέλη της κοινότητας έχουν αξι-
γη θέση στην πνευματική και κοινωνική ζωή της Τι-
κίας, όμως σιγά σιγά εγγράφουν την παρουσία ι
στην ιστορία και τη μνήμη της Επταλόφου.

Συναγωγές γερμίζουν και χάνονται. Σχο-
κλείνουν. Ένας λαός και μια παρουσία περνούν
χτες. Αν και μεταχειρίστηκε τους Εβραίους καλ-
από τους Έλληνες και τους Αρμένιους, ίσως γιατί
τους ελάμβανε ως εθνική απειλή, εντούτοις η Τι-
κία ως σύλληψη και μόρφωμα δεν ανέχεται μειον-
τες και πολιτισμούς...

Παραπομπές

1. Το 1941 η Τουρκία, βρισκόμενη ενταγμένη με τον σε ε-
νισχυόμενο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, θέλησε να εκκαθαρίσει
πληθυσμό της από τις μειονότητες, τις οποίες το στρατόχει-
καθεστώς, που κατείχε την εξουσία, θεωρούσε ανεπιθύμη-
αυτή τη λογική, επιστρατεύει τους αρχόντες ηλικίας 25 ως
των, όλων των μειονοτήτων και συγκατάχει ταξίδια εις
ναζιστικής εμπνεύσεως και λογικής, στέλνοντας τους επι-
τευμένους στην Ανατολή, για να εκτελέσουν έργα οδοποι-
κακές συνθήκες διαβίωσης και σ βαρύν χειμώνας που επι-
τοῦσε εκεί είχαν σαν αποτέλεσμα το θάνατο μεγάλου αριθ-
πιστρίτων Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων.

2. Με το Νόμο 4306 του 1942 περί *εργαζόμενων*
ουσίας, που έμεινε γνωστός ως *βαρλίκι*, φορολογήθηκαν
ρετα οι μειονοτικοί πολίτες και εξαναγκάστηκαν σε πλη-
ποσών φόρων πολλαπλασίων των δυνατοτήτων τους. Η
κειμενική αδυναμία των πολιτών αυτών να συμμορφωθούν
εξοντωτικές διατάξεις του νόμου, είχε ως συνέπεια τον εκ-
σμό πολλών απ' αυτούς στην Ανατολή για καταναγκαστικ-
για.

3. Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι ακόμη
τα Σεπτεμβριανά, τα θλιβερά έκτροπα σε βάρος της ελλην-
μειονότητας της Πόλης, είχαν δινομηθεί συνέπειες και για ι
βραϊκή μειονότητα. Υπέστη ζημιές μεγάλους αριθμούς εβρα-
καταστημάτων, καθώς και μια Συνέλευση.

4. Ο Αβραάμ Μπεναρόγια γεννήθηκε στη Βουκουρεστιά, ιδ-
όμως στη Θεσσαλονίκη, και καίτοι απ' αυτό το μέρος απο-
ται εδώ Θεσσαλονικιάς.

[Από το βιβλίο του *Επταλόφου Βοσπορίδος Οδοπορία*
δόσεις Ηρόδοτος, 1998), σελ. 47 κ.ε.].

Διήγημα του κ. Ιάσωνα Ιωαννίδη

Ηταν καλοκαίρι. Το επαρχιακό κουρείο είχε στην πόρτα του μια καλυμμένα κουρτίνα με πολύχρωμες χάντρες. Πολλά μικρά καλάμια περασμένα σε σχοινί και ανάμεσά τους οι χάντρες. Δεν άφηναν τις μύτες να περάσουν μέσα.

Ο Νώντας έφερνε ελαιόλαδο το ξυράφι του στο δεξί του μανουέλο και μιλούσε συνέχεια. Δεν ξέρω γιατί οι κουρείς φλυαρούν. Ίσως να θέλουν να σου σκορπίσουν το φόβο, όταν ανυπεράσπιστος παραδίδεσαι στην κοφτερή τους λεπίδα.

Σε μια ζεμάστρα το δίκορδό μου. Από κάτω η φαρδιά χαλί μου ζώνη. Σ' ένα χαρτί ένας παλιός πίνακας της Γενοβέφας, στο δάσος, ημίγυμνης, πάνω σ' αλόγο. Θυμήθηκα πόσο εντύπωση μου έκανε όταν ήμουν μικρός, το κερμασφόρο ελάφι δίπλα της, που την κοιτάζε στοργικά.

Ήχησαν οι χάντρες της κουρτίνας και μια φωνή.

— Νώντα, σε θέλει ο συμβολαιογράφος.

— Έρχομαι αμέσως.

Ξύρισε βιαστικά το πηγούνι μου και με σκούπισε με μια καθαρή πετσέτα.

— Μη φτάνεις σε παρακαλώ. Θάρθω γρήγορα για την κολόνα και τα υπόλοιπα. Με συγχωρείς.

Σπρώχτηκα απ' την ξεφτισμένη πολυθρόνα και ψάχνοντας σ' ένα τραπέζι, βρήκα ένα περιοδικό που είχε φωτογραφίες από κάποια καλλιτεία, που είχαν γίνει πριν από τρία χρόνια.

Γύρισε ο Νώντας, με κάθισε στην πολυθρόνα και δρόμισε το προσωπό μου με ροδόνερο, σφαιλισμένο σ' ένα γυαλιστερό μεταλλικό δοχείο με πονάρ και μια ξεθωριασμένη φούντα.

Μπροστά στην πόρτα σταμάτησε μια βαρειά βοϊδάμια. Ένας νέος με μιά βουκέντρα. Κάτω από χοντρό μάλινο πάπλωμα, παραχωμένος, ένας γέρος. Φαινόταν μόνο η χίτρινη όψη του λιανή, γτηνή, φεγγισμένη.

Ο Νώντας τραβάει από μια ντουλάπα ένα ξεβαμμένο βαλτσάκι που είχε στο καπάκι και στον πάτο τον ζωγραφισμένο ερυθρό σταυρό. Τ' άνοιξε κι έβγαλε γδαρμένο λουρί, βαθύ αλουμινένιο τάσι, ένα ξυράφι, που το πέρασε κάμποσες φορές πάνω στο λουρί. Έβαλε νερό και τριμμένο σαπουνί στο τάσι. Πήγε κοντά στο γέρο.

— Αχ κυρ-Τόλη μου. Ανάθεμα τα γηραιά. Μη σκιάζεσαι. Θα σε κάνω τόσο όμορφο, που θα σε ζηλέψουν κι οι Αγγέλοι.

Τον ξύρισε γρήγορα, μα επιδέξια. Ο γέρος δεν αντέδρασε. Ο νέος πλήρωσε, κέντρωσε τα ζώα κι έφυγαν.

— Νώντα γιατί γράφεις στην ταμπέλα σου «Κουρείον ο Σαμίλ;». Χαμογέλασε πικρά.

— Όταν ήρθαν οι Γερμανοί, εγώ υπηρετούσα εδώ τη θητεία μου. Είχα μετέξει και με τη Χρυσούλα, παντρεμένα και δε γύρισα στο σπίτι μου.

Ο Σαμίλ ήταν ένας εβραίος που είχε αυτό το κουρείο.

Εγώ είχα αυτό το βαλτσάκι με τον ερυθρό σταυρό. Γύριζα στα χωριά, μ' ένα γαϊδούρι κι ξύριζα γαμπρούς, αρρώστους και μελλοθάνατους.

Την παραμονή που μαθεύτηκε ότι την επόμενη μέρα οι Γερμανοί θα μάζευαν τους Εβραίους, ήρθε νύχτα ο Σαμίλ στο φτωχικό μου.

— Νώντα, μου είπε. Σου'κανα ένα πωλητήριο για όλα τα πράματα του μαγαζιού και για τ' αλόγο μου. Δε θα μου δώσεις φράγκο. Αν είμαι τυχερός και γυρίσω πίσω με την οικογένειά μου, σου 'χω εμπιστοσύνη, μου τα δίνεις όλα.

— Από τότε εδώ ψευτοζώ χωρίς επίθετο, «Ο Νώντας ο Χαμουτζής». Υπογράφο και στα κληρονομικά συμβόλαια -όπως πριν από λίγο με τον μάτρημα Τόλη- τον κυρ. Θρασύβουλου, σαν μάρτυρας. Πάντοτε ο Πασχάλης ο μπαλωματής, ο Πάνος ο γανωματής κι εγώ.

Ο Συμβολαιογράφος είναι ζάμπλουτος. Δανείζει, βάζει τόκους, γράφει υποθήκες, κάνει πλειστηριασμούς κι όπως κάθεται σ' ένα αρχοντικό ψηλά στο κάστρο, θά 'λεγα πως η μονάκριβη κόρη του, που τώρα μέστωσε πια, ζει σε βυζαντινή περικλοπούλα, που ξαγναντεύει στο μονοπάτι τ' αντιζυγνού λόφου, μη και φανεί ο Ερωτόκριτος.

Τότε ακούστηκε ποδοβολητό πάνω στο λιθόστρωτο και σε λίγο αναμέρισε η κουρτίνα και μπήκε στο κουρείο, λαχανιασμένο ένα αλόγο. Χλιδάτησε κι έτριψε τη μουσούδα του στο μανουέλο του Νώντας.

— Σαμίλ, φώναξε ξαφνιασμένος ο κουρέας, πώς βρέθηκες εδώ; Με κοιτάξε.

— Γέρασε και κοιτσάθηκε κι από αρθριτικά. Τον αμώλησα στη μεγάλη λαγκάδα, δένοντας ένα τον ποδάρι σε μια μακριά παλυνωμένη τριχιά. Έχει ρέμμα εκεί με πολύ νερό και ολόγυρα φρέσκο γρασίδι. Υπάρχει κι ένα τσαρδάκι απ' τον καιρό που ο παππούλης της Χρυσούλας φύλαγε τ' αμπέλι του.

Πέρασε μια θηλιά στο λαιμό του επισκέπτη. Τον έβγαλε τρυφερά απ' το μαγαζί.

— Έλα πάμε στο γιατάκι σου.

Πρόσεξα το δέρμα του. Ήταν σα σιφάς σ' εγκαταλειμένο σπίτι. Γεμάτο στίγματα, πλήγες από τοιμητήματα αρπακτικών πουλιών.

— Ε ρε Σαμίλ, άκουσα όπως ξεμάκρναν, θυμάσαι τότε που 'μασταν δυνατά παλληκάρια και με φώναξε μια χωριανή να ξυρίσω τον άντρα της που τον σκότωσε ο ταύρος του κι ενώ έκλαιγε κι έσκουζε, ξαφνικά κουλουριάστηκε γύρω μου και περάσαμε τόσο καλά όλη τη νύχτα, που το πρωί ευχαριστημένη, άδειασε στον τουρβά σου ένα κοίβα κριθάρι!

Τον Νώντα τον γάνηξε, πως είδε στα θαμπά μάτια του τετράποδο γέρο να λαμπυρίζουν δυο δάκρυα.

[Ο Ιάσωνας Ιωαννίδης, είναι ποιητής και πεζογράφος. Συγκεκριμένη έκδοση της εργασίας του στον τόμο «Γραφή, 1952-1982». Το παραπάνω διήγημα είναι από την «Ειρήνη», Μαΐου 1999].

Βιβλίο

* **ΛΙΛΙΑΝ ΜΠΕΝΡΟΥ-ΜΠΗ-ΑΜΠΑΣΤΑΔΟ:**

Τα τετράδια της Λίνας — Ένα ντοκουμέντο από την Κατοχή. (Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Καπάνι, 1999):

Τα πρώτα εφηβικά χρόνια της Λίνας ήταν πολύ διαφορετικά από αυτά των υπόλοιπων εφήβων. Ίσως γιατί γεννήθηκε λίγο πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ίσως γιατί η καταγωγή της ήταν εβραϊκή.

Τα τετράδια της αποτελούσαν το πραγματικό καταφύγιο της νιότης της. Μέσα σ' αυτά, κατέγραψε τη δική της ξεχωριστή καθημερινότητα, όπως και σημαντικά γεγονότα, που συνέβησαν κατά την Κατοχή.

Σήμερα, σχεδόν πενήντα χρόνια μετά, αποτελούν ένα ντοκουμέντο, το οποίο κατέγραψαν τα παιδικά μάτια της Λίνας.

Η γλώσσα, που χρησιμοποίησε, η τότε δεκαεξάχρονη, Λίλιαν Αμπαστάδο, εκπλήσσει τον αναγνώστη. Το παιδικό χιούμορ συναντιέται με τη φρίκη του πολέμου και το ερώτημα παραμένει: "Οι βόμβες κάνουν περισσότερο θόρυβο από τα πυροτεχνήματα;"

* **ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΗ:** **Κάμινος πυρός καιομένη** (Έκδοση Δήμιον Ξάνθης, 1998).

Πρόκειται για τον δεύτερο τόμο του αυτοβιογραφικού του Ξανθιώτη λογοτέχνη Στ. Ιωαννίδη.

Στον τόμο αυτόν, τον δεύτερο και τελευταίο όπως μας εκμυστηρεύθηκε ο συγγραφέας, ο αναγνώστης έχει την ευκαιρία να γνωρίσει τα τραγικά γεγονότα που προηγήθηκαν του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και αυτά της Κατοχής (όταν η περιοχή της Θράκης, κατά το μεγαλύτερο μέρος της τουλάχιστον, προσάρτηθηκε στο βουλγαρικό κράτος) και της Εαμοκρατίας που ακολούθησε.

«Του πολέμου, της κατοχής», είναι ο υπότιτλος του β' αυτού τόμου του αυτοβιογραφικού του Στ. Ιωαννίδη και ακριβώς εδώ εντοπίζεται η τεράστια σημασία της εκδόσεως αυτής. Πράγματι, αν και στην περιοχή της Θράκης συνέβησαν τραγικά γεγονότα κατά την εποχή εκείνη, των οποίων η μελέτη έχει να προσφέρει πολλά στην εθνική μας αυτογνωσία, το μεταπολεμικό κατεστημένο δεν επέτρεψε την δημοσίευσή των σχετικών στοιχείων.

Όπως και να 'χει το πράγμα, το βιβλίο του Στέφανου Ιωαννίδη αποκαλύπτει για πρώτη φορά γεγονότα και αποτυπώνει στιγμιότυπα της τραγικής εκείνης εποχής, όπως τα είδε το μάτι του εφήβου που είδε τα όνειρά του να γράμμιζονται και την ζωή του να γεμίζει με δυστυχία και απελπισία. Ο συγγραφέας έχει επίγνωση της σπουδαιότητας της καταγραφής του αυτής, αφού επισημαίνει ότι η γενιά του είναι η τελευταία που έζησε τα γεγονότα αυτά και επειδή οι άνθρωποι της αρχίζουν να εκλείπουν σιγά-σιγά, είναι υπαρκτός ο κίνδυνος να μη καταγραφούν ποτέ αυτά.

Ο ιστορικός του μέλλοντος έχει πλέον ένα πολύτιμο βοήθημα και οφείλει να εντρυφήσει στα στοιχεία του βιβλίου αυτού. Επίσης, δεν είναι λίγα τα στοιχεία που ρίχνουν φως σε πολλές λευκές σελίδες της ιστορίας της Ξάνθης, διανυσμένα με το γνώριμο νοσταλγικό ύφος του λογοτέχνη και με τους μεταφυσικούς και ηθικούς προβληματισμούς του. Απ' όποια πλευρά και αν το δει κανείς, οφείλει να ομολογήσει ότι πρόκειται για ένα έργο ενδιαφέρον.

(Περίληψη από την **Ενδοχώρα**, Φεβρουάριος 1999).

Γ.Χ.Κ.

* **ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΟΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ:** **Επτά-λόγον Βοσπορίδος οδοιπορία. Έλληνες, Αρμένιοι, Τούρκοι, Εβραίοι.** (Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος, 1999).

«Επτάλοφος, χαρίεσσα Πόλη του Βοσπόρου, Κωνσταντινούπολη Πατρίδα της καρδιάς μου. Οι γειτονιές, οι δρόμοι, οι εκκλησίες σου μ' Ελληνισμόν και Ρωμαιοσύνης χρώμα, βαμμένες ανεξίτηλα. Εκεί θα'σαι πάντα. Και στη σκέψη μου. Για να προσμένεις Ελλήνων βήματα...», γράφει, συναισθηματικά φορτισμένος στο νέο βιβλίο του ο Θρασυβούλος Ορ. Παπαστρατής. Και μέσα από το οδοιπορικό του σε ταξιδεύει από την Προποντίδα και την περίεργη Επτάλοφο, από τον Κεράτιο και τον Βόσπορο της Ευρώπης και της Ασίας ως τη Μαύρη Θάλασσα. Ο Θρασυβούλος Ορ. Παπαστρατής μετέτα εδώ και πολλά χρόνια την ιστορία

των λαών της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας και δίνει μέσα από τα βιβλία του για την Πόλη και τη Θράκη, την Κομοτηνή και τη Βόρεια Ελλάδα εικόνες φιλτραρισμένες από τη «νομική σκέψη» του.

Σε μια εποχή που κανείς δεν ξέρει που τελικώς θα «ζάτσει» η «μπίλια» των Βαλκανίων, τέτοια βιβλία ανοίγουν ορίζοντα και βοηθούν τον αναγνώστη να κατανοήσει τις εξελίξεις στην περιοχή. Αλλωστε, όλα τα σχέδια — όπως αποκαλύπτει και ο Μπρεζίνσκι — «θέλουν» μια ελεγχόμενη, από τη Δύση, Τουρκία ως περιφερειακή δύναμη, που κι αυτή με τη σειρά της θα ελέγχει τους λαούς της περιοχής. Ο ανενεργός, λοιπόν, τον βιβλίων μπορεί να βρει στοιχεία αυτής της «νέας ταξής» στα Βαλκάνια, διαφκίζοντας κυρίως για τις συνέπειες διαβίωσης των λίγων Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη. Το βιβλίο είναι μια μαρτυρία για ό,τι συμβαίνει σήμερα στα Βαλκάνια και καταγράφεται τόσο τρεγμένα, μέσα από τους πολέμους και τη σταχτή τους.

Γιάννης Ε. Διακογιάννης
(Νέα, 9.6.1999)

(Αποσπάσματα από το βιβλίο δημοσιεύονται στο παρόν τεύχος των "Χρονικών").

Λάβαμε επίσης:

* **Γ. ΔΙΑΜΠΟΝ ΔΕΘ ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΑ ΒΙΑΣ** (Μια γροθιά φρομ - Το σφαιροκόπημα). Θεατρικά μονόπρακτα (Χίος, Εκδόσεις Έξοδος, 1999).

* **ΒΑΣ. ΑΡΓΥΡΟΥ:** **Το τραγούδι του Ντάνιελ.** Μυθιστόρημα (Αθήνα: Εστία, 1999).

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Τριτσάλων

Συμπληρωματικά για την Ισραηλιτική Κοινότητα Τριτσάλων: Η κα **Μ. Κλιάφα-Τριτσάλα**, από το βιβλίο της οποίας δημοσιεύσαμε στο φύλλο μας 161 (Μαΐου-Ιουνίου 1999) πληροφορίες σχετικά με την Ισραηλιτική Κοινότητα Τριτσάλων, συμπληρώνει τα παρακάτω:

«1917: *Εν μέσω ασφυκτικωτάτου, συνωστισμένου και εκλεκτού ακροατηρίου, θα δοθεί την Πέμπτη 23 Φεβρουαρίου στο καφενείο «Βασιλικόν», η θεατρική παράσταση με το έργο του Ραχίνα «Εσθήρ», το οποίο είχε μεταφράσει η Τριτσάλινη Ισραηλιτίσσα Ωραιόζηλη Σιδουπούλου. Συντελεστές της παράστασης νέου και νέες της τριτσάλινης ισραηλιτικής κοινότητας. Ημεείς δεν περιμενομεν τοιοῦτον θρίαμβον από κορίτσια και παιδιά, πρώτην φοράν ανερχόμενα εις την σκηνήν, τονίζει η «Αναγέννησις», η οποία δεν παραλείπει επίσης να επισημάνει ότι διά πρώτην φοράν ενεφάνισαν από σκηνής νεάνιδες της κοινωνίας μας. Την παράσταση όμως κλέβει η Ωραιόζηλη Σιδουπούλου, της οποίας η έκπαιγλος ωραιότης του προσώπου της, αμιλλωμένη*

προς την καλλονήν της ψυχής της και την γλυκύτητα της φωνής [...] ανέδειξαν αυτήν αντάξιαν της βασιλεύσης Εσθήρ («Αναγέννησις» 27/2). Λιγότερο ενθουσιώδης θα είναι ο Τριτσάλινος ποιητής Κλαυδίου Μαρκίνας, κριτική του οποίου δημοσιεύτηκε στην εφ. «Ταχυδρόμος» του Βόλου. Η παράσταση της «Εσθήρ» θα επαναληφθεί λίγους μήνες αργότερα με την ίδια επιτυχία. Τον Οκτώβριο ο Σιωνιστικός Σύλλογος Τριτσάλων σε συνεργασία με το σύλλογο Λαοίσης θα εκδώσουν το περιοδικό «Ισραήλ», που κατά το «Θάρος» είναι το μόνο εν τη Ελληνική Ισραηλιτικόν όργανον. (28/10)».

Εβραίοι μαθητές της Θεσσαλονίκης

Ο **Ευστάθιος Γεω. Δημακόπουλος** (1901-1966), πατέρας του νυν Γενικού Διευθυντή Αναστήλωσης Μουσείων και Τεχνικών Έργων του Υπουργείου Πολιτισμού -συγγραφέως κ. **Ιορδάνη Ε. Δημακόπουλου**, υπήρξε φιλόλογος καθηγητής Γυμνασίου. Κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του ο Ευστ. Δημακόπουλος υπηρέτησε, μεταξύ άλλων, στη Θεσσαλονίκη στο διάστημα 1930-1935, στο Β' και Δ' Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης, καθώς και

στην εκεί Εμπορική Σχολή (για ένα μήνα).

Όπως γράφει ο γιός του: «Και στα τρία αυτά σχολεία, συνέβη να 'χει μαθητές και παιδιά της πολυπληθούς τότε και ακμαίας ισραηλιτικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, πράγμα φυσικό άλλωστε, έτσι ώστε και ορισμένα έθιμά των να του είναι γνωστά όπως συμπεραίνω από την περιγραφή που έκανε αργότερα με ιδιαίτερη μάλιστα μνεία των ασμάτων ή ψαλμωδιών που είχε ακούσει και του είχαν κάνει εντύπωση διότι ήταν και ο ίδιος άριστος ψάλτης με μαζρά θητεία στον μητροπολιτικό ναό της πατρίδας του, Λειβαδία».

Από την υπηρεσία του στα τρία αυτά σχολεία της Θεσ/νίκης του '30, στο αρχείο προσωπικών εγγράφων, επιστολών, κλπ, του πατέρα μου, σώζονται τρία βαθμολόγια μόνον, δύο από τα οποία προσφέρω, στο Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, το οποίο δύναται να τα διαθέσει όπου δει, κατά την κρίση του. Στο μικρότερο σχήματος, όπου οι στήλες των μηνών κλπ είναι όλες ιδιόχειρες, του πατέρα μου, ένα βαθμολόγιο του 1930 (Νοέμ.)-1931 (Ιούν.), έχω επισημάνει, στο μεν Β' Γυμνάσιο, άγνωστο όμως

στο ποιά ακριβώς τάξη, στην οποία πάντως ο πατέρας μου δίδασκε τρία μαθήματα (Αρχαία και Νέα Ελληνικά καθώς Ιστορία), τρεις μικρούς Έλληνες Ισραηλίτες, ήτοι τους **Σιαλλούμ, Μπενσιών, Φάις Ισαάκ και Χουλλήλ Μωσέ**, με καλύτερο μαθητή τον δεύτερο. Στο ίδιο βαθμολόγιο, στη Β' τάξη της Εμπορικής Σχολής, υπήρχε και κάποιος **Γιακοέλ** (επώνυμον). Στο μεγαλύτερου σχήματος βαθμολόγιο, ένα βαθμολόγιο που μου είναι άγνωστο σε ποιά σχολικό έτος αντιστοιχεί, στην Α' τάξη πάντως του Β' Γυμνασίου (παιδιά ηλικίας 12-13 ετών), μαθητές του πατέρα μου ήσαν και οι **Μπεναρόγια Μάριος και Ναχμάν Ιακώβ** και, πάντα στο ίδιο βαθμολόγιο και το ίδιο Γυμνάσιο, αλλά στη Γ' τάξη (παιδιά, ηλικίας 14-15 ετών) είχε μαθητή και τον **Κοέν Λεόν**. Τέλος, στο τρίτο βαθμολόγιο του Δ' Γυμνασίου Θεσσαλονίκης, κατά το σχολ. έτος 1934-1935, είχε ο πατέρας μου μαθητή τον **Βεντούρα Χαΐμ**».

Τα προαναφερόμενα βαθμολόγια ο κ. Γεώργιος Δημακόπουλος τα δώρησε, όπως αναφέρει, στο Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (το οποίο ευγνωμόνα αποδέχτηκε και τον ειχαριστεί) «στη μνήμη όσων από τους οκτώ ανιτούς Εβραίους μαθητές δεν βρισκονται πια στη ζωή».

Summary of the contents of Issue No 163, Vol. 22

September - October 1999

✓ In 1948, on the occasion of the anniversary of the entry of Greece in World War II, the top Greek columnist, Pavlos Palaiologos (1895-1984), wrote a column titled "Graves with no Crosses". In this column he describes the heroic **participation of Greek Jews in the War**.

✓ Mr. G. Economou has memories from World War II and the participation of the Jewish colonel of the Greek Army, **Mordechai Frizis**, his fellow-fighter.

✓ We republish the basics and sources from the book by Professor Vas. Vellas (1902-1969) titled "**Jewish Archaeology**", the way the course was taught at the University of Athens. The text has an interesting bibliography.

✓ On the occasion of **120 years after Einstein's birth**, we publish his

views on Jews, Israel and Greece. Einstein had said about the Greeks: "The reason why the Greeks are so dear to me is that the Greek people never stained their history with any kind of persecution against the Jews. We are two strong and energetic ancient races... Today's Greeks proved this in modern history".

✓ The author Mr. Thr. Papastratis presents **Jewish neighbourhoods** that existed in **Constantinople** (Istanbul) from the time of the Byzantine Empire until the limited Jewish presence of today.

✓ A short story titled "**Shamil**" by I. Ioannides is about a Jewish barber at the time before World War II.

✓ The issue closes with **letters** to the editor and **book presentations**.

(Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi).

